

บันทึกการประชุม
คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ
ครั้งที่ ๑๐
วันจันทร์ ที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๘
ณ ห้องประชุมงบประมาณ ชั้น ๓ อาคารรัฐสภา ๓

กรรมการผู้มาประชุม คือ

๑. นายมีชัย ฤชุพันธุ์	ประธานกรรมการ
๒. นายสุพจน์ ไข่มุกด์	รองประธานกรรมการ คนที่หนึ่ง
๓. นายอภิชาต สุขัคคานนท์	รองประธานกรรมการ คนที่สอง
๔. นายอมร วาณิชวิวัฒน์	โฆษกกรรมการ
๕. นายนครินทร์ สิงห์เสนา	โฆษกกรรมการ
๖. นางกนิษฐา สุมาวงศ์	กรรมการ
๗. นางจรี วัชรวิภา	กรรมการ
๘. นายนิติพันธุ์ เชื้อบุญชัย	กรรมการ
๙. นายเอี่ยมชัย ณ นคร	กรรมการ
๑๐. พลเอก นิวัติ ศรีเพ็ญ	กรรมการ
๑๑. นายประพันธ์ นัยโกวิท	กรรมการ
๑๒. นายภัทร คำพิทักษ์	กรรมการ
๑๓. นายภูมรัตน์ ทักษาดิพงษ์	กรรมการ
๑๔. พลตรี วีระ โรจน์นาศ	กรรมการ
๑๕. นายศุภชัย ยาวะประภาษ	กรรมการ
๑๖. นายอุดม รัฐอมฤต	กรรมการ
๑๗. นายอัษฎพร จารุจินดา	กรรมการ
๑๘. พลเอก อภิรัฐพร เจริญพานิช	กรรมการ
๑๙. นายปกรณ์ นิลประพันธ์	เลขานุการกรรมการ คนที่หนึ่ง
๒๐. นายธนาวัฒน์ สังข์ทอง	เลขานุการกรรมการ คนที่สอง

กรรมการผู้ไม่มาประชุม คือ

นายชาติชาย ณ เชียงใหม่	(ลาการประชุม)
------------------------	---------------

ผู้เข้าร่วมประชุม คือ

ผู้ช่วยเลขานุการในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา

๑. นายจันทพันธ์ ทังสุบุตร

นักกฎหมายกฤษฎีกาชำนาญการพิเศษ

๒. นายวราห์ เห่งพุ่ม

นักกฎหมายกฤษฎีกาชำนาญการ

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร

๑. นายนาถ ดวงวิชัย

ผู้บังคับบัญชากลุ่มงานประธานรัฐสภา

๒. ว่าที่เรือตรี ยุทธนา สำเภาเงิน

ผู้บังคับบัญชากลุ่มงานคณะกรรมการการปกครอง

ที่ปรึกษาประจำคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

นายเชษฐ์ โทณะวนิก

ผู้ชำนาญการประจำตัวกรรมการ

นายประธาน จุฬาโรจน์มนตรี

เริ่มประชุมเวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา

เมื่อกรรมการมาครบองค์ประชุมแล้ว ประธานกรรมการได้กล่าวเปิดประชุมและดำเนินการประชุมตามระเบียบวาระการประชุม สรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

ระเบียบวาระที่ ๑ เรื่องที่ประธานแจ้งต่อที่ประชุม

ไม่มี

ระเบียบวาระที่ ๒ รับรองบันทึกการประชุม

- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๑ วันอังคาร ที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๒ วันพุธ ที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๓ วันพฤหัสบดี ที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๔ วันศุกร์ ที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๕ วันจันทร์ ที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๖ วันอังคาร ที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๗ วันพุธ ที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๘ วันพฤหัสบดี ที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๘
- บันทึกการประชุม ครั้งที่ ๙ วันศุกร์ ที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๕๘

อยู่ระหว่างการตรวจทานของนายปกรณ์ นิลประพันธ์ เลขานุการกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ คนที่หนึ่ง

ระเบียบวาระที่ ๓ เรื่องพิจารณา

การพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช

ก่อนเข้าสู่การพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช นายวรชิต สิงหเสนี โฆษกกรรมการ ได้รายงานผลการชี้แจงต่อผู้แทนสถานเอกอัครราชทูตในประเทศไทยประมาณ ๕๐ ประเทศ และผู้แทนองค์กรระหว่างประเทศที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย ประมาณ ๑๐ องค์กร เกี่ยวกับความคืบหน้าการร่างรัฐธรรมนูญ กรอบการทำงาน ระยะเวลาในการทำงาน ของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ รวมถึงจะมีการจัดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และภาคส่วนต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ นอกจากนี้ ยังได้แจ้งด้วยว่า รัฐธรรมนูญร่างแรกน่าจะแล้วเสร็จภายในเดือนมกราคม ๒๕๕๙ เพื่อให้ประชาชน และภาคส่วนต่าง ๆ ได้รับทราบเนื้อหาในรัฐธรรมนูญร่างแรก

ประธานกรรมการกล่าวว่า ในปัจจุบันยังมีบุคคลที่มีข้อเสนอแนะในการร่างรัฐธรรมนูญแต่ไม่ทราบว่าจะเสนอข้อเสนอดังกล่าวได้อย่างไร จึงขอให้มีการแจ้งเรื่องดังกล่าวไปยังบุคคลทั่วไปด้วย

นายวรชิต สิงหเสนี โฆษกกรรมการ ชี้แจงว่า มีการแจ้งทุกครั้งผ่านสื่อสารมวลชนว่าช่องทางต่าง ๆ ในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการร่างรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญยังคงอยู่ สามารถส่งข้อเสนอแนะและความคิดเห็นมายังคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้ โดยไม่ต้องรอจนกระทั่งรัฐธรรมนูญร่างแรกแล้วเสร็จในเดือนมกราคม ทั้งนี้ เพื่อให้บุคคลทั่วไปทราบและสามารถส่งข้อเสนอแนะและความคิดเห็นมายังคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ โดยจะมีการย้ำเตือนเรื่องช่องทางดังกล่าวผ่านสื่ออย่างต่อเนื่อง

จากนั้น คณะกรรมการพิจารณาร่างบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ ซึ่งคณะอนุกรรมการยกร่างบทบัญญัติรัฐธรรมนูญเสนอต่อที่ประชุม โดยพิจารณาในหมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย เริ่มตั้งแต่ชื่อหมวด เป็นต้นไป

หมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย

“หมวด ๓

สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย”

ประเด็นการพิจารณา ไม่มี

มติที่ประชุม

คณะกรรมการเห็นชอบชื่อหมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย โดยไม่มีการแก้ไข

มาตรา ๒๕

“มาตรา ๒๕ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยนอกจากที่มีบัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญนี้แล้ว การใดที่มีได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมาย บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะทำได้และได้รับการคุ้มครอง แต่การใช้สิทธิหรือเสรีภาพเช่นว่านั้นต้องไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ ความสงบเรียบร้อยของสังคมและประชาชน และไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น

การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ และในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้กำหนดเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ หรือจะกระทบกระเทือนต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้”

ประเด็นการพิจารณา

ประธานกรรมการกล่าวว่า ได้มีการเพิ่มความว่า “สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยนอกจากที่มีบัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญนี้แล้ว ...” เพื่อเป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพนอกเหนือจากที่มีบัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญนี้

มีการสอบถามว่า ความหมายของวรรคสอง การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลสามารถกระทำได้หรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า มีหลายมาตราที่ไม่ได้จำกัดสิทธิ เช่น สิทธิในทรัพย์สินของบุคคลย่อมได้รับการคุ้มครอง การจำกัดสิทธิเช่นนั้นให้ปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งการจำกัดสิทธิจะเป็นไปตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ แต่เพื่อไม่ให้มีการจำกัดสิทธิเกินสมควรแก่เหตุ จึงได้กำหนดไว้ว่า “กฎหมายดังกล่าวต้องไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ หรือจะกระทบกระเทือนต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้” ทั้งนี้ เพื่อคุ้มครองเป็นการทั่วไป

ที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นควรให้นำความในวรรคหนึ่งของร่างมาตรา ๒๖ มาเพิ่มความเป็นวรรคสามของร่างมาตรา ๒๕

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีความเห็นร่วมกันให้แก้ไขร่างมาตรา ๒๕ เป็นดังนี้

“มาตรา ๒๕ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยนอกจากที่มีบัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญนี้แล้ว การใดที่มีได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมาย บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพที่จะทำได้และได้รับการคุ้มครอง แต่การใช้สิทธิหรือเสรีภาพเช่นนั้นต้องไม่กระทบกระเทือนหรือเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ ความสงบเรียบร้อยของสังคมและประชาชน และไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น

การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ และในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้กำหนดเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ หรือจะกระทบกระเทือนต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้

กฎหมายต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป ไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแก่กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเจาะจง และต้องระบุมเหตุผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพไว้ด้วย”

มาตรา ๒๖

“มาตรา ๒๖ กฎหมายต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป ไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแก่กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเจาะจง และต้องระบุมเหตุผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพไว้ด้วย

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้

มาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสอง”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ในกรณีที่มีการบัญญัติกฎหมายซึ่งมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป กรณีที่เป็นการจำเป็นในการจำกัดสิทธิ เพื่อประโยชน์ของสาธารณะจะจำกัดสิทธิบางอย่าง สิทธิที่เคยมีอยู่เดิมจะจำกัดลงหรือไม่ และประเด็นเกี่ยวกับการตีความกฎหมายมีผลย้อนหลังหรือไม่

ประธานกรรมการชี้แจงว่า กฎหมายถ้าเป็นประโยชน์มีผลย้อนหลังได้ ทั้งทางแพ่งและทางอาญา แต่หากเป็นความรับผิดชอบทางอาญาจะย้อนหลังทางอาญาไม่ได้ เป็นข้อห้ามของรัฐธรรมนูญซึ่งห้ามมีผลย้อนหลังในทางอาญา แต่ในทางแพ่งสามารถย้อนหลังได้ตามคำวินิจฉัยของศาลฎีกา

- มีกรรมการสอบถามว่า ในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ มาตรา ๒๙ ที่บัญญัติว่า “ทั้งต้องระบอบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญให้อำนาจในการตรากฎหมายนั้นด้วย” แต่ในร่างรัฐธรรมนูญนี้ไม่ได้บัญญัติไว้ หมายความว่าในการตรากฎหมายที่เป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไม่ต้องระบอบทบัญญัติแล้วใช่หรือไม่

ประธานกรรมการชี้แจงว่า ไม่ต้องระบอบทบัญญัติ เนื่องจากมีรัฐธรรมนูญหลายฉบับ ในการพิจารณาของคณะกรรมการที่ผ่านมาจึงเห็นว่าการให้ระบอบทบัญญัติอาจก่อให้เกิดความสับสนจากการอ้างบทบัญญัติได้

- มีกรรมการสอบถามว่า ความว่า “กรณีใดกรณีหนึ่ง” เป็นความที่ใช้กันอยู่ในกฎหมายเป็นปกติหรือไม่ และเป็นความที่มีความหมายกว้างไปหรือไม่

ต่อประเด็นนี้ ความว่า “กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง” เป็นกรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่แตกต่างจากทั่วไป กล่าวคือ ห้ามการมุ่งเจาะจงปฏิบัติกรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งไม่เป็นไปตามกฎหมายทั่วไป

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- แต่เดิมในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ ได้กำหนดให้ “บุคคลผู้เป็นทหาร ตำรวจ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ และพนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรของรัฐ ย่อมมีสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป เว้นแต่ที่จำกัดไว้ในกฎหมายหรือกฎที่ออกโดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่ง กฎหมาย เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง สมรรถภาพ วินัย หรือจริยธรรม” แต่ในร่างรัฐธรรมนูญนี้ได้ตัดความดังกล่าวออกเนื่องจากเห็นว่า แม้ไม่เขียนไว้ก็อยู่ในความหมายของบุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว ส่วนกฎหมายการจัดตั้งองค์กรเหล่านั้นจะกำหนดเงื่อนไขภายในขององค์กรอย่างไร เป็นเรื่องของกฎหมายภายในองค์กร ไม่เป็นเรื่องที่ขัดต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญจึงตัดความดังกล่าวออก

- บุคคลผู้เป็นทหาร ตำรวจ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ และพนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรของรัฐ ไม่น่าจะอยู่ในความหมายของบุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญ ตามมาตรา ๒๗ วรรคหนึ่ง ของร่างรัฐธรรมนูญนี้ เนื่องจากต้องอยู่ภายใต้บทบัญญัติแห่งกฎหมาย สมรรถภาพ วินัย หรือจริยธรรม หากตัดความดังกล่าวออกอาจก่อให้เกิดความสับสน ควรบัญญัติไว้เช่นเดียวกับมาตรา ๓๑ ของรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ หรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า มาตรา ๓๑ ของรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ สำคัญอยู่ที่บุคคลผู้เป็นทหาร ตำรวจ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ และพนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรของรัฐไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับบุคคลอื่น จึงอาจนำความในมาตรา ๓๑ ของรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๐ มาบัญญัติไว้ได้

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- มาตรการในวรรคสาม ในหลายประเทศมีปัญหาหมกกลับของการไม่เลือกปฏิบัติที่เรียกว่า การเลือกปฏิบัติสวนทาง (reverse discrimination) ซึ่งทำให้บุคคลที่เดิมได้รับสิทธิต้องเสียสิทธิไป เช่น มีอัตราตำแหน่ง ๓ อัตรา แต่เมื่อมีการกำหนดว่าต้องการได้ผู้พิการ ๑ คน ทำให้ต้องลดจำนวนบุคคลที่ไม่ใช่ ผู้พิการไป ๑ คน การเขียนความเท่าเทียมกันในมาตรการคือการเท่าเทียมในเหตุ หลายประเทศจึงพิจารณา แก้ไขโดยทำอย่างไรจะไม่เป็นการกำหนดความเท่าเทียมกันในเหตุ แต่เป็นการกำหนดความเท่าเทียมกันในผล

- การเป็นกัณฑ์เรื่องการเลือกปฏิบัติสวนทาง (reverse discrimination) จะทำให้ไม่สามารถเพิ่ม สิทธิให้กับบุคคลที่ด้อยโอกาสได้ จึงเสนอให้คงความตามวรรคสามไว้จะเป็นประโยชน์มาก แต่อาจมีการ กำหนดให้มาตรการบางอย่างเป็นมาตรการชั่วคราวไม่เป็นการถาวร เช่น เรื่องสัดส่วนมหาวิทยาลัยใน ภูมิภาคที่กำหนดสัดส่วนให้คนในท้องถิ่น สัดส่วนการมีส่วนร่วมในท้องถิ่น แต่เรื่องมาตรการสำหรับผู้พิการ อาจต้องกำหนดเป็นการถาวรเนื่องจากเป็นสถานะพิเศษ

- มาตรการในวรรคสามน่าจะหมายถึงเรื่องการห้ามตัดสิทธิ เป็นการให้สิทธิในการแข่งขันที่ เสมอภาคมากกว่าการไปกำหนดในเรื่องของสัดส่วน

- หากไม่มีวรรคสาม การจะออกกฎหมายหรือมาตรการใดเป็นพิเศษอาจถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติได้ ประธานกรรมการเสนอให้เพิ่มความว่า “...เท่าที่ไม่เป็นการลิดรอนสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคล อื่น...” ในวรรคสาม

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ไม่ควรเพิ่มความว่า “...เท่าที่ไม่เป็นการลิดรอนสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น...” ในวรรคสาม เพราะในบางครั้งอาจต้องมีการลิดรอนสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น เพื่อเป็นการเปิดโอกาสในภาวะพิเศษ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ และก่อให้เกิดความเป็นธรรม

- ความในวรรคหนึ่งเป็นเรื่องกฎหมายควรนำไปบัญญัติในมาตรา ๒๕

ประธานกรรมการเสนอให้เพิ่มความว่า “กฎหมายตามมาตรา ๒๕ วรรคสอง...” ในวรรคหนึ่ง เนื่องจากมาตรา ๒๖ วรรคหนึ่ง เป็นเรื่องการจำกัดสิทธิของบุคคลจะกระทำได้น้อยแค่ไหน และ กฎหมายที่จะจำกัดสิทธินั้นต้องไม่ใช่บังคับแก่กรณีใดกรณีหนึ่ง ซึ่งไม่ได้หมายถึงกฎหมายทั่วไป และ เนื่องจากอาจมีกฎหมายที่บังคับใช้กับกรณีใดกรณีหนึ่งได้จึงมีความเกี่ยวข้องกับมาตรา ๒๕ วรรคสอง จึง เสนอให้เพิ่มความดังกล่าวเพื่อเป็นการรักษาความเดิมไว้

- มีกรรมการแสดงความเห็นว่า วรรคสองและวรรคสาม เป็นการคุ้มครองไม่ให้มีการเลือกปฏิบัติ ทั้งโดยรัฐและเอกชนหรือไม่ ถ้าเป็นการคุ้มครองไม่ให้มีการเลือกปฏิบัติทั้งโดยรัฐและเอกชนเห็นควรให้อยู่ ในมาตราอื่น

ประธานกรรมการกล่าวว่า รัฐธรรมนูญเป็นเรื่องระหว่างรัฐกับประชาชน เรื่องระหว่างประชาชนกับ ประชาชนให้เป็นเรื่องตามกฎหมาย หากไม่ยากให้เอกชนเลือกปฏิบัติต้องไปออกกฎหมายไม่ให้เอกชน เลือกปฏิบัติ แต่ในรัฐธรรมนูญจะเป็นหลักประกันว่ารัฐต้องไม่เลือกปฏิบัติ

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- เห็นควรให้คงวรรคหนึ่งไว้ตามเดิม เพราะกฎหมายต้องมีผลบังคับเป็นการทั่วไป หากเพิ่มความว่า “กฎหมายตามมาตรา ๒๕ วรรคสอง ...” จะทำให้ความหมายแคบลงหรือไม่

- มาตรา ๒๕ วรรคหนึ่ง เกี่ยวกับการรับรองสิทธิและเสรีภาพที่เป็นหลักทั่วไป หากไม่ได้มีการบัญญัติห้ามไว้สามารถกระทำได้ จะจำกัดสิทธิและได้เฉพาะที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายเท่านั้น แต่มาตรา ๒๖ เป็นเรื่องกฎหมายที่ต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป จึงเห็นควรให้คงวรรคหนึ่งไว้ตามเดิม

ประธานกรรมการเสนอให้นำความในวรรคหนึ่งไปเป็นวรรคสามในร่างมาตรา ๒๕ เพราะเป็นเรื่องกฎหมายทั่วไป ส่วนร่างมาตรา ๒๖ ให้เป็นเรื่องการจำกัดสิทธิ

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีความเห็นร่วมกันให้แก้ไขร่างมาตรา ๒๖ เป็นดังนี้

“มาตรา ๒๖ ~~กฎหมายที่ออกมีผลใช้บังคับเป็นทั่วๆไป ไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแต่กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแต่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นสาระของและต้องระบุเหตุผลสมควรว่าเป็นในทางสิทธิเสรีภาพไว้ด้วย~~

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้

มาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสอง”

มาตรา ๒๗

“มาตรา ๒๗ บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญนี้

ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้

มาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

บุคคลผู้เป็นทหาร ตำรวจ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ และพนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรของรัฐอาจถูกจำกัดสิทธิและเสรีภาพบางประการตามที่กฎหมายบัญญัติเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง สมรรถภาพ วินัย หรือจริยธรรมได้”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- การจำกัดสิทธิของบุคคลในเรื่องทรัพย์สิน เช่น การเปิดเผยทรัพย์สิน ถือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองหรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า ในรัฐธรรมนูญจะเป็นการวางหลักทั่วไปไว้ และจะมีการกำหนดข้อยกเว้นอีกครั้งหนึ่ง

- มีกรรมการแสดงความเห็นว่า ในหมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย เป็นเรื่องที่มีความสำคัญ หากมีข้อความใดข้อความหนึ่งในมาตราใดมาตราหนึ่งที่สอดคล้องกับอนุสัญญาระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเป็นภาคีอยู่ เช่น สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง ควรมีการทำเชิงอรรถ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นสากล และมีการอ้างอิงอนุสัญญาต่าง ๆ ด้วย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการตอบคำถามเรื่องสิทธิและเสรีภาพ

ประธานกรรมการชี้แจงว่า สัญญาหรืออนุสัญญาใด ๆ เป็นเรื่องระหว่างรัฐ เมื่อมีการตกลงแล้วต้องทำสัตยาบันขอความเห็นชอบจากรัฐสภา จะยอมรับสัญญาหรืออนุสัญญาใด ๆ หรือไม่ขึ้นอยู่กับประโยชน์ของประเทศ ตามหลักจึงไม่ควรเขียนในรัฐธรรมนูญว่าจะปฏิบัติสัญญาหรืออนุสัญญาใด ๆ เพื่อให้เวลาต่อไป

เจรจาสามารถบอกได้ว่าในบางเรื่องเป็นเรื่องที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ ดังนั้น สัญญาหรืออนุสัญญาใด ๆ จะทำได้เท่าที่ไม่ขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งต่างจากระหว่างปฏิวัติที่จะมีประกาศว่ายอมรับข้อตกลงที่มีอยู่ระหว่างประเทศ เนื่องจากมีวัตถุประสงค์เพื่อให้รัฐบาลที่มาจากการปฏิวัติได้รับการยอมรับในสากล ทั้งนี้สามารถเขียนเชิงอรรถได้ แต่ไม่ควรนำสัญญาหรืออนุสัญญาใด ๆ มาใส่ในรัฐธรรมนูญ เว้นแต่เป็นเรื่องที่เห็นว่าเป็นประโยชน์กับประเทศสามารถนำมาเขียนในรัฐธรรมนูญได้ เช่น เรื่องการทุจริต

- มีกรรมการสอบถามว่า ลูกจ้างขององค์กรของรัฐ โดยนัยหมายถึงบุคคลใช้หรือไม่ ความดังกล่าวหมายรวมถึงลูกจ้างชั่วคราวและลูกจ้างประจำใช้หรือไม่ และในกรณีที่มหาวิทยาลัยมีการจ้างที่หลากหลาย เช่น จ้างอาจารย์มาสอนเป็นรายวิชา ถือว่าเป็นลูกจ้างขององค์กรของรัฐหรือไม่

ประธานกรรมการชี้แจงว่า ต้องพิจารณาว่าบุคคลดังกล่าวอยู่ในอาณัติบังคับบัญชาขององค์กรนั้นหรือไม่ หากอยู่ในอาณัติบังคับบัญชาขององค์กรถือว่าเป็นลูกจ้างขององค์กรของรัฐ ในส่วนของอาจารย์มหาวิทยาลัยต้องพิจารณาว่าอยู่ภายใต้อาณัติบังคับบัญชาของอธิการบดีหรือไม่ หากอยู่ในอาณัติบังคับบัญชาของอธิการบดีถือว่าเป็นลูกจ้างของมหาวิทยาลัย แต่เรื่องการจำกัดสิทธิของอาจารย์มหาวิทยาลัยแต่ละประเภทนั้นขึ้นอยู่กับกฎระเบียบที่มหาวิทยาลัยกำหนด

- มีกรรมการสอบถามว่า “สมรรถภาพ” มีความหมายอย่างไร เนื่องจากในการบริหารงานบุคคลใช้คำว่า “สมรรถนะ”

ประธานกรรมการกล่าวว่า “สมรรถภาพ” แปลว่า ความสามารถในการทำงาน เป็นคำที่ใช้ในรัฐธรรมนูญ

- มีกรรมการสอบถามว่า ในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ มีการขยายความว่าการเลือกปฏิบัติต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ เพศ ภาษา อายุ และความพิการจะกระทำมิได้นอกจากนี้ ในเรื่องเพศนอกจากชายหญิงแล้วยังหมายรวมถึงความแตกต่างของบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศ (sexual identity) เพศสภาพ (gender) และความหลากหลายทางเพศ (sexual diversity) ด้วย ดังนั้นในวรรคสองที่กำหนดว่าชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน จะเป็นการตัดส่วนขยายที่มีในรัฐธรรมนูญปี ๒๕๔๐ หรือไม่ และควรใส่ส่วนขยายดังกล่าวในร่างรัฐธรรมนูญนี้หรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า ส่วนขยายดังกล่าวรวมอยู่แล้วในความว่า “ไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ” ในวรรคสาม

- มีกรรมการสอบถามว่า ความในมาตรานี้ หมายถึงเพศชายจะขอใช้สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญนี้แต่งกายตามเพศหญิงเพื่อเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรได้หรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า สามารถกระทำได้หรือไม่ เป็นไปตามกฎระเบียบของมหาวิทยาลัย แต่ต้องไม่เลือกปฏิบัติ จะอนุญาตผู้ใดผู้หนึ่งไม่ได้ต้องอนุญาตทุกคน

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้” ควรบัญญัติไว้ในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ เนื่องจากสอดคล้องกับความในวรรคสี่ ความว่า “มาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม” ทั้งนี้ การเลือกปฏิบัติไม่ได้หมายถึงการเลือกปฏิบัติโดยทั่วไปเท่านั้น แต่ต้องเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล (unfair discrimination) เพราะการดำเนินการบางอย่างอาจปฏิบัติให้แตกต่างกันได้ แต่ถ้าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมถือว่าเป็นเหตุที่ยอมรับไม่ได้ เช่น นักเรียนนายร้อยตำรวจหญิง หากให้ตัดผมสั้นเหมือนกับนักเรียนนายร้อยตำรวจชาย ถือว่า

เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมอย่างเห็นได้ชัด แต่หากเป็นกรณีที่โรงเรียนนายร้อยตำรวจเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยตำรวจได้ ถือเป็นมาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม

- การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมมิใช่เฉพาะเรื่องเพศเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเลือกปฏิบัติในเรื่องอื่นๆ เช่น ความพิการ สุขภาพอนามัย เป็นต้น ดังนั้น การบัญญัติ ความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้” ไว้ในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ มีความเหมาะสมแล้ว

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” หากแก้ไขเป็น “บุคคลมีสิทธิเท่าเทียมกันทางเพศ” จะเหมาะสมหรือไม่

- หากบัญญัติว่า “บุคคลมีสิทธิเท่าเทียมกันทางเพศ” ย่อมหมายความว่าถึงสิทธิทางเพศ ทั้งนี้ เหตุที่บัญญัติความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” เนื่องจากเมื่อรับรองว่าบุคคลเสมอกันตามกฎหมายและมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามความในวรรคหนึ่งของร่างมาตรา ๒๗ แล้ว จึงไม่ควรเพิ่มความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” แต่ในการประชุมครั้งที่ผ่านมามีการกล่าวถึงประเด็นนี้และให้เพิ่มความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” ในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ไว้ก่อน เพื่อให้มีการอภิปรายแสดงความคิดเห็นว่าควรเพิ่มความดังกล่าวหรือไม่

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” แสดงถึงการรับรองความเท่าเทียมกันของชายและหญิง ส่วนความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้” หมายถึง การปฏิบัติต่อบุคคลซึ่งจะเลือกปฏิบัติเพราะความแตกต่างทางเพศไม่ได้ แม้บุคคลจะเป็นเพศที่สามก็จะเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมมิได้

- ปัญหาความเท่าเทียมกันทางเพศเกิดจากไม่มีกฎหมายบัญญัติรับรองให้บุคคลเปลี่ยนเพศได้ และรัฐธรรมนูญไม่สามารถทำให้บุคคลมีเพศสภาพที่ผิดไปจากธรรมชาติได้ ซึ่งความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจารีตประเพณี กล่าวคือรับรองให้หญิงในสังคมไทยมีความเท่าเทียมกันกับชาย ทั้งนี้ การบัญญัติความดังกล่าว ย่อมทำให้บุคคลที่เป็นเพศที่สามได้รับความคุ้มครองไปด้วย

ประธานกรรมการกล่าวว่า หากสังคมไทยยอมรับว่า ชายที่แปลงเพศเป็นหญิงแล้ว ให้เปลี่ยนค่านำหน้าเป็นนางสาวได้ สามารถไปแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎรได้ทันทีโดยไม่ต้องรัฐธรรมนูญ แต่ปัจจุบันไม่สามารถทำได้ เนื่องจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎรยังไม่ได้บัญญัติรับรองให้ชายที่แปลงเพศเป็นหญิงเปลี่ยนค่านำหน้าเป็นนางสาวแต่อย่างใด ทั้งนี้ กรณีที่ชายและหญิงมีความไม่เท่าเทียมกันซึ่งเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญแต่ไม่เกิดเป็นประเด็นปัญหา เนื่องจากเป็นเรื่องที่สังคมยอมรับ เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์กำหนดให้ชายเท่านั้นที่สามารถหมั้นหญิงได้ หญิงจะขอหมั้นชายไม่ได้ เป็นต้น

ที่ประชุมแสดงความคิดเห็น ดังนี้

- ความในวรรคสองและวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ประเด็นแตกต่างกัน เรื่องอัตลักษณ์ทางเพศ เพศสภาพหรือความหลากหลายทางเพศที่เคยบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ ได้นำมาบัญญัติเป็นความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้”

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” หากบัญญัติโดยมีความมุ่งหมายในลักษณะทางชีววิทยา กล่าวคือ เป็นลักษณะที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ควรบัญญัติแยกออก

จากความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้” แต่หากบัญญัติโดยมีความมุ่งหมายให้เกิดการกำหนดตัวตนว่าบุคคลใดเป็นเพศชายหรือหญิง กรณีนี้ถือเป็นเรื่องเดียวกัน ควรบัญญัติความในวรรคสองและวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ไว้ด้วยกัน ทั้งนี้ ลักษณะทั่วไปโดยกำเนิดของเพศชายย่อมมีสภาพร่างกายที่ได้เปรียบเพศหญิง จึงต้องมีการบัญญัติว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” เพื่อให้ลักษณะทางชีววิทยาเสมอกัน

- ตั้งข้อสังเกตว่า หากนำความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ ไปรวมกับความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ จะเหมาะสมหรือไม่ เนื่องจากความว่า “การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้” เมื่อนำไปบัญญัติเป็นวรรคสองของร่างมาตรา ๒๗ จะขยายความในวรรคหนึ่ง ความว่า “บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญนี้” ให้ชัดเจนขึ้น

ประธานกรรมการกล่าวว่า ความในสองวรรคแรกของร่างมาตรา ๒๗ เป็นเรื่องความเท่าเทียมกันของบุคคล แต่ความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๗ เป็นเรื่องการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม ซึ่งความในวรรคสอง ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” อาจไม่จำเป็นต้องบัญญัติก็ได้ เนื่องจากความในวรรคหนึ่ง ความว่า “บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญนี้” มีความหมายครอบคลุมแล้ว อย่างไรก็ตาม ความว่า “ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน” ได้มีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นจารีตประเพณีไปแล้ว และการบัญญัติความดังกล่าวไว้ไม่ทำให้เกิดปัญหาแต่อย่างใด

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีมติให้แก้ไขเพิ่มเติมร่างมาตรา ๒๗ เป็นดังนี้

“มาตรา ๒๗ บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันตามรัฐธรรมนูญนี้ ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน **การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้**”

สหประชาชาติ

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ จะกระทำมิได้

มาตรการที่กำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

บุคคลผู้เป็นทหาร ตำรวจ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่อื่นของรัฐ และพนักงานหรือลูกจ้างขององค์กรของรัฐ อาจถูกจำกัดสิทธิและเสรีภาพบางประการตามที่กฎหมายบัญญัติเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการเมือง สมรรถภาพ วินัย หรือจริยธรรมได้”

มาตรา ๒๘

“มาตรา ๒๘ การจับและการคุมขังบุคคลจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาลหรือมีเหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ

การค้นตัวบุคคลหรือการกระทำใดอันกระทบต่อสิทธิหรือเสรีภาพในชีวิตหรือร่างกายจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีเหตุตามที่กฎหมายบัญญัติ

การทรมานและการปฏิบัติหรือการกระทำใด ๆ ด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคลจะกระทำมิได้

การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติไม่ถือเป็นการกระทำตามวรรคสาม”

ประเด็นการพิจารณา

ประธานกรรมการเสนอให้เพิ่มความใหม่เป็นวรรคหนึ่ง ดังนี้ “บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย”

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- เหตุใดจึงบัญญัติความในวรรคสี่ของร่างมาตรา ๒๘ ความว่า “การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติไม่ถือเป็นการกระทำตามวรรคสาม” เนื่องจากเมื่อพิจารณาความในวรรคสามประกอบทำให้เข้าใจได้ว่า การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติเป็นการทรมานหรือการกระทำที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคล

- ความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๘ ความว่า “การทรมานและการปฏิบัติหรือการกระทำใด ๆ ด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคลจะกระทำมิได้” เทียบเคียงจากกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights : ICCPR) ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การทรมาน และการปฏิบัติหรือการกระทำใด ๆ ด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคล โดยการลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติอาจมีบางกรณีที่เป็นการทรมาน แต่ไม่ใช่การปฏิบัติหรือการกระทำใด ๆ ด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคล

- รัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ กำหนดว่า การประหารชีวิตไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่โหดร้ายทารุณ ทั้งนี้ การประหารชีวิตด้วยการฉีดยา ในทางจิตวิทยาถือว่าเป็นการทรมานมากกว่าการประหารชีวิตด้วยการยิงเป้า ซึ่งประเทศไทยไม่มีการลงโทษประหารชีวิตมาเป็นระยะเวลาพอสมควร แต่ยังคงให้มีโทษประหารชีวิตไว้ตามกฎหมาย

ประธานกรรมการกล่าวว่า เพื่อให้ข้อความกระชับและสามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น ควรแก้ไขความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๘ เป็นดังนี้ “การทรมาน ทารุณกรรม หรือการลงโทษด้วยวิธีการโหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรม จะกระทำมิได้” ทั้งนี้ หากในอนาคตสังคมเห็นว่า การประหารชีวิตเป็นการกระทำที่ไร้มนุษยธรรม ย่อมยกเลิกโทษประหารชีวิตได้ สำหรับความในวรรคสี่ของร่างมาตรา ๒๘ ความว่า “การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติไม่ถือเป็นการกระทำตามวรรคสาม” อาจทำให้เกิดความสงสัยว่า การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติมีกรณีที่เป็นการทรมานหรือการกระทำที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมต่อบุคคล ซึ่งความจริงกฎหมายห้ามมีการลงโทษอันเป็นการทารุณโหดร้าย ดังนั้น การลงโทษลักษณะดังกล่าวควรยกเลิก

- กฎหมายของกรมราชทัณฑ์ยังมีบทบัญญัติเรื่องการเขียนนักโทษ หากตัดความในวรรคสี่ของร่างมาตรา ๒๘ ความว่า “การลงโทษตามคำพิพากษาของศาลหรือตามที่กฎหมายบัญญัติไม่ถือเป็นการกระทำตามวรรคสาม” อาจทำให้เกิดปัญหาการควบคุมนักโทษในเรือนจำได้

- กฎหมายที่ใช้ในการควบคุมความประพฤติของบุคคล เช่น เด็กหรือเยาวชนที่กระทำความผิด มีการวางกฎระเบียบในการควบคุมบุคคลให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งกฎหมายดังกล่าวยังมีความจำเป็นต้องกำหนดบทลงโทษการเขียนหรือตีไว้ เพื่อให้สามารถควบคุมความประพฤติของเด็กหรือเยาวชนได้ แต่สำหรับกรณีกรมราชทัณฑ์การควบคุมตัวนักโทษมาศาล และมีการตีรวนที่ข้อมือหรือข้อเท้าไว้ ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ไร้มนุษยธรรมอันอาจเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญได้

- การลงโทษใดจะเป็นการกระทำอันโหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรมหรือไม่ ขึ้นอยู่กับบริบทสังคมของแต่ละประเทศไม่มีมาตรฐานที่ชัดเจน ถ้าสังคมนั้นยอมรับการลงโทษลักษณะใดได้ กรณีดังกล่าวอาจไม่ใช้การลงโทษด้วยวิธีการที่โหดร้ายทารุณหรือไร้มนุษยธรรมก็ได้

- จากการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับผู้เชี่ยวชาญด้านอาชญาวิทยาในต่างประเทศเกี่ยวกับการยกเลิกโทษประหารชีวิต บทบัญญัติในร่างมาตรา ๒๘ อาจนำไปสู่การยกเลิกโทษประหารชีวิตในอนาคต ซึ่งปัจจุบันประเทศไทยกำลังถูกกดดันจากนานาชาติให้ยกเลิกการลงโทษประหารชีวิต

ประธานกรรมการกล่าวว่า หากสังคมไทยเห็นว่าการลงโทษประหารชีวิตเป็นการลงโทษด้วยวิธีการที่โหดร้ายทารุณหรือไร้มนุษยธรรม ย่อมมีการยกเลิกโทษประหารชีวิตได้ เรื่องดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมในขณะนั้น

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- การยกเลิกโทษประหารชีวิตขึ้นอยู่กับสังคมของแต่ละประเทศ ทั้งนี้ นานาชาติมักกดดันประเทศที่สามารถกดดันได้ ทำให้ประเทศไทยถูกกดดันให้ยกเลิกโทษประหารชีวิตเช่นกัน อย่างไรก็ตาม หากประเทศไทยเห็นว่าควรคงโทษประหารชีวิตไว้ก็สามารถกระทำได้ ส่วนในทางปฏิบัติอาจไม่มีการลงโทษประหารชีวิตในทางข้อเท็จจริงก็ได้

- รัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ กำหนดว่า บุคคลใดถูกคุมขังโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ประชาชนและพนักงานอัยการสามารถร้องขอต่อศาลให้ปล่อยตัวผู้ถูกคุมขังและเรียกร้องค่าเสียหายได้ ดังนั้น หากนำกรณีดังกล่าวมาบัญญัติไว้ในร่างมาตรา ๒๘ จะมีความสมบูรณ์ขึ้นหรือไม่

- ความเห็นที่เสนอให้เพิ่มความเป็นวรรคหนึ่งของร่างมาตรา ๒๘ ความว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย” ซึ่งเป็นกรณีก่อนหน้านี้เท่ากับมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ บัญญัติว่า “ในกรณีที่มีการกระทำซึ่งกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพตามวรรคหนึ่ง ผู้เสียหาย พนักงานอัยการหรือบุคคลอื่นใดเพื่อประโยชน์ของผู้เสียหาย มีสิทธิร้องต่อศาลเพื่อให้สั่งระงับหรือเพิกถอนการกระทำเช่นนั้น รวมทั้งจะกำหนดวิธีการตามสมควรหรือการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นด้วยก็ได้” ซึ่งเป็นการรองรับสิทธิของประชาชนเช่นเดียวกับในต่างประเทศที่ประชาชนสามารถร้องต่อศาลเพื่อให้เยียวยาความเสียหายได้ ดังนั้น หากนำบทบัญญัติในมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ มาบัญญัติเพิ่มในร่างมาตรา ๒๘ จะเหมาะสมหรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า บทบัญญัติในมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ กล่าวถึงรายละเอียดของการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย ซึ่งคณะกรรมการควรร่างรัฐธรรมนูญเฉพาะหลักการเท่านั้น ส่วนรายละเอียดควรบัญญัติเพิ่มเติมในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติเพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญต่อไป

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ประเด็นโทษประหารชีวิต ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกจำนวน ๑๐๓ ประเทศ หรือร้อยละ ๕๓ ของประเทศทั่วโลกที่ยกเลิกโทษประหารชีวิตเรียบร้อยแล้ว และมี ๖ ประเทศ หรือร้อยละ ๓ ของประเทศทั่วโลกที่มีข้อยกเว้นให้ลงโทษประหารชีวิตเฉพาะผู้ที่ก่อสงคราม และมี ๕๐ ประเทศ หรือร้อยละ ๒๖ ของประเทศทั่วโลกที่ไม่ได้ใช้โทษประหารชีวิตมาแล้วเป็นเวลา ๑๐ ปี แต่ไม่ได้ยกเลิกโทษประหารชีวิต และมี ๓๖ ประเทศ หรือร้อยละ ๑๘ ของประเทศทั่วโลกที่ยังคงใช้โทษประหารชีวิตอยู่ ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยและประเทศสหรัฐอเมริกาในบางรัฐด้วย

- รัฐธรรมนูญของประเทศไทยตั้งแต่ฉบับแรกจนถึงรัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ ไม่มีข้อความตามมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ แต่มีการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ ในปี ๒๕๓๘ โดยเพิ่มหมวดสิทธิและเสรีภาพในรัฐธรรมนูญ นับจากนั้นสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจึงขยายขอบเขตมากขึ้น รวมทั้งมีข้อความในลักษณะตามมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ จนถึงปัจจุบัน

- เหตุที่ต้องบัญญัติรายละเอียดตามมาตรา ๓๒ วรรคห้าของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ไว้ในรัฐธรรมนูญ เนื่องจากรัฐมีหน้าที่ต้องกระทำการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกายให้กับประชาชน แต่รัฐเพิกเฉยไม่ดำเนินการ จึงต้องมีการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีผลบังคับให้รัฐต้องกระทำการดังกล่าว

ประธานกรรมการกล่าวว่า โดยทั่วไป รัฐธรรมนูญจะมีหมวดว่าด้วยแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ซึ่งเป็นแนวนโยบายที่รัฐพึงต้องกระทำการหรือไม่กระทำการใด ดังนั้น ร่างรัฐธรรมนูญอาจมีการเพิ่มบทบัญญัติใหม่เป็นหมวดว่าด้วยหน้าที่ของรัฐที่ต้องกระทำ

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีมติให้แก้ไขเพิ่มเติมร่างมาตรา ๒๘ เป็นดังนี้

“มาตรา ๒๘ ตำรวจและตำรวจชุดตบตะขาบที่ไม่ได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาลหรือมีเหตุอย่างอื่น เหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย

การจับและการคุมขังบุคคลจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาลหรือมีเหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ

การค้นตัวบุคคลหรือการกระทำใดอันกระทบต่อสิทธิหรือเสรีภาพในชีวิตหรือร่างกายจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีเหตุตามที่กฎหมายบัญญัติ

การทรมาน และทรมานปฏิบัติหรือทรมานที่ใด ๆ ทารุณกรรม หรือการลงโทษด้วยวิธีการที่โหดร้ายหรือไร้มนุษยธรรม ตบตะขาบจะกระทำมิได้

ตำรวจนอกชุดตบตะขาบของตำรวจชุดตบตะขาบที่ไม่ได้เป็นตำรวจตบตะขาบ วรรคสอง”

มาตรา ๒๙

“มาตรา ๒๙ บุคคลไม่ต้องรับโทษอาญา เว้นแต่ได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำนั้นบัญญัติเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่บุคคลนั้นจะหนักกว่าโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำความผิดมิได้

ในคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิดจนกว่าจะพิสูจน์ได้ตามกฎหมายว่าเป็นผู้กระทำความผิด และก่อนมีคำพิพากษาแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้

ในคดีอาญา บุคคลย่อมไม่ถูกบังคับให้ให้การหรือกระทำการที่เป็นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ความว่า “จนกว่าจะพิสูจน์ได้ตามกฎหมายว่าเป็นผู้กระทำความผิด” นำมาจาก Article 14 (2) ของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights : ICCPR) ส่วนความว่า “และก่อนมีคำพิพากษา

แสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” เป็นความเดิมของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐

- ตั้งข้อสังเกตว่าในเรือนจำมีผู้ต้องขังที่อยู่ระหว่างรอคำพิพากษาของศาลจำนวนมาก โดยบางคนต้องถูกคุมขังเป็นระยะเวลานาน ดังนั้น หากบัญญัติตามความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ หมายความว่า บุคคลที่ศาลยังไม่มีคำพิพากษาว่ากระทำความผิดจะนำตัวไปจำคุกไม่ได้ใช่หรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า ผู้ต้องหาที่อยู่ระหว่างการพิจารณาคดีหากศาลสั่งให้ควบคุมตัวไว้ในสถานที่หนึ่งชั่วคราว เรียกว่า “ที่คุมขัง” แต่หากศาลพิพากษาว่ากระทำความผิดและศาลสั่งลงโทษจำคุก จะต้องถูกนำตัวไปไว้ในสถานที่ที่เรียกว่า “เรือนจำ”

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ผู้ต้องขังที่อยู่ระหว่างการพิจารณาคดี โดยทั่วไปจะถูกคุมขังในเรือนจำ แต่หากเป็นผู้ต้องขังที่กระทำความผิดอันมีโทษร้ายแรง บางครั้งอาจถูกตีตรวนด้วยโซ่เพื่อป้องกันการหลบหนี ดังนั้น หากบัญญัติตามความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ กรมราชทัณฑ์จะสามารถตีตรวนผู้ต้องขังได้หรือไม่

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ระบุว่า “ก่อนมีคำพิพากษาแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” คำพิพากษาดังกล่าวไม่จำเป็นต้องเป็นคำพิพากษาถึงที่สุดก็ได้ใช่หรือไม่ เนื่องจากความในมาตรา ๓๙ วรรคสามของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ บัญญัติว่า “ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิด จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้”

ประธานกรรมการกล่าวว่า การใส่ตรวนผู้ต้องหาเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง แต่ในทางปฏิบัติมีการปฏิบัติลักษณะดังกล่าวเป็นประจำ ซึ่งการปฏิบัติต่อผู้ต้องหาเสมือนเป็นนักโทษจะกระทำมิได้

สำหรับความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ระบุว่า “จนกว่าจะพิสูจน์ได้ตามกฎหมายว่าเป็นผู้กระทำความผิด” ควรตัดออก เนื่องจากในระบบกฎหมายของประเทศไทย หากเรียกว่าผู้ต้องหาหรือจำเลย ย่อมถือว่ายังไม่มีผิดอยู่แล้ว

ทั้งนี้ ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ระบุว่า “ก่อนมีคำพิพากษาแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” ควรแก้ไขเป็น “ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรา ๓๙ วรรคสามของรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และเสนอให้เพิ่มความใหม่เป็นวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ ดังนี้ “การควบคุมหรือคุมขังผู้ต้องหาหรือจำเลยให้กระทำได้เพียงเท่าที่จำเป็นเพื่อป้องกันมิให้มีการหลบหนี” เพื่อป้องกันการควบคุมหรือคุมขังผู้ต้องหาหรือจำเลยด้วยวิธีการโหดร้ายทารุณหรือไร้มนุษยธรรม

- มีกรรมการสอบถามว่า เคยมีคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับการให้ผู้แทนหรือกรรมการของนิติบุคคลต้องรับผิดชอบเช่นเดียวกับนิติบุคคล กรณีดังกล่าวจะถือตามหลักที่ศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยหรือคณะกรรมการจะปรับปรุงหลักการบางอย่าง เพื่อลดผลกระทบที่ตามมาจากคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว

ประธานกรรมการกล่าวว่า ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่า กฎหมายที่สันนิษฐานให้ผู้แทนหรือกรรมการของนิติบุคคลต้องรับผิดชอบเช่นเดียวกับนิติบุคคล เว้นแต่จะพิสูจน์ได้ว่าตนไม่ได้มีส่วนหรือรู้เห็นในการกระทำผิดนั้น ประเด็นดังกล่าวศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่า เป็นหลักการที่ขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญ เพราะเป็นการสันนิษฐานว่าบุคคลกระทำความผิดก่อนมีการพิสูจน์ความผิด ทั้งที่หลักการที่ถูกต้องควรเป็นว่า ถ้าสันนิษฐาน

ได้ว่ามีพยานหลักฐานว่าผู้แทนหรือกรรมการของนิติบุคคลมีส่วนหรือรู้เห็นในการกระทำความผิดของนิติบุคคล ให้ผู้แทนหรือกรรมการของนิติบุคคลต้องรับผิดชอบ

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- มีกฎหมายพิเศษบางฉบับ เช่น พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ เป็นต้น ที่กำหนดให้กรรมการของบริษัทต้องร่วมรับผิดชอบกับบริษัทด้วย ทั้งที่กรรมการบริษัทไม่ได้รับรู้ถึงการกระทำคัดลอกเพลงอันมีลิขสิทธิ์ของผู้อื่นแต่อย่างใด

- มีกรรมการสอบถามว่า การกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองตามความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ มีลักษณะอย่างไร และเคยมีการบัญญัติลักษณะดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ เนื่องจากโดยทั่วไปมีการบัญญัติว่า “ในคดีอาญา จะบังคับให้บุคคลให้การเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองมิได้” เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ การยอมให้ตรวจเลือดหรือยอมให้นำชิ้นส่วนในร่างกายไปตรวจพิสูจน์จะถือว่าเป็นการกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองหรือไม่

- ความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ ความว่า “ในคดีอาญา บุคคลย่อมไม่ถูกบังคับให้ให้การหรือกระทำการที่เป็นที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง” แปรมาจากถ้อยคำในรัฐธรรมนูญของประเทศญี่ปุ่น และในกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights : ICCPR) จะใช้คำว่า “การเปิดเผยที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองหรือให้รับสารภาพผิด”

- การทำแผนประกอบคำรับสารภาพอาจถือเป็นการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองตามความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ และกรณีความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ความว่า “ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” เหตุใดจึงเพิ่มความว่า “อันถึงที่สุด” ในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙

ประธานกรรมการกล่าวว่า หากเป็นคำพิพากษาที่ยังไม่ถึงที่สุด บุคคลดังกล่าวยังสามารถอุทธรณ์หรือฎีกาคำพิพากษาและประกันตัวเพื่อสู้คดีต่อไปได้ ซึ่งการอุทธรณ์หรือฎีกาคำพิพากษา ท้ายที่สุดศาลอาจพิพากษาว่าไม่มีความผิดก็ได้ ดังนั้น ในระหว่างที่ศาลยังไม่มีคำพิพากษาถึงที่สุด ต้องถือว่าบุคคลนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ซึ่งเป็นไปตามหลักสากล และเสนอให้แก้ไขความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ เป็นดังนี้ “ในคดีอาญา จะบังคับให้บุคคลให้การเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองมิได้”

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- การทำแผนประกอบคำรับสารภาพอาจไม่ถือเป็นการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองตามความในวรรคสามของร่างมาตรา ๒๙ เพราะเป็นการกระทำโดยสมัครใจของผู้ทำแผนประกอบคำรับสารภาพ

- ความในวรรคสองของร่างมาตรา ๒๙ ซึ่งมีผู้เสนอให้แก้ไขเป็นว่า “ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” หากใช้คำพิพากษาถึงที่สุดอาจเกิดปัญหาได้ เนื่องจากกระบวนการของศาลเมื่อมีคำพิพากษาถึงที่สุด ศาลต้องมีหมายจำคุกว่าบุคคลนั้นกระทำความผิดจึงจะส่งตัวบุคคลดังกล่าวเข้าเรือนจำได้ ซึ่งบางคนอาจโต้แย้งว่าคำพิพากษายังไม่ถึงที่สุดจะปฏิบัติกับตนเสมือนบุคคลที่กระทำความผิดมิได้ ดังนั้น หากบัญญัติว่า “ก่อนมีคำพิพากษาแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้” น่าจะเพียงพอแล้ว

- ความที่บัญญัติในมาตรา ๓๓ วรรคสองของรัฐธรรมนูญ ๒๕๖๑ มีหลักการเดียวกับรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ว่า “ก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้”

- ตั้งข้อสังเกตว่า หากคำพิพากษาของศาลยังไม่ถึงที่สุด บุคคลนั้นสามารถใช้สิทธิประกันตัวเพื่อต่อสู้คดีได้ แต่หากไม่มีหลักทรัพย์เพียงพอที่จะประกันตัวได้ บุคคลดังกล่าวย่อมต้องถูกคุมขังต่อไป ลักษณะดังกล่าวจะเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญหรือไม่

ประธานกรรมการกล่าวว่า ความในร่างมาตรา ๒๘ บัญญัติว่า “การจับและการคุมขังบุคคลจะกระทำมิได้ เว้นแต่มีคำสั่งหรือหมายของศาลหรือมีเหตุอย่างอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ” ดังนั้นเมื่อไม่ประกันตัวย่อมต้องถูกคุมขังต่อไปตามที่กฎหมายบัญญัติ ไม่เป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด ทั้งนี้ หากไม่มีหลักทรัพย์เพียงพอในการประกันตัว กฎหมายกำหนดให้สามารถใช้ตำแหน่งหน้าที่ทางราชการของบุคคลประกันตัวได้เช่นกัน

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- กฎหมายมีได้บังคับให้มีการวางหลักประกันเพื่อประกันตัวผู้ต้องหาหรือจำเลยในทุกกรณี แต่เป็นเรื่องในทางปฏิบัติที่ศาลจะให้มีการวางหลักประกันไว้ จึงอาจทำให้มีมุมมองในเรื่องความเหลื่อมล้ำซึ่งควรต้องแก้ไขในทางปฏิบัติ

- เหตุใดจึงกำหนดให้ร่างมาตรานี้ที่เป็นเรื่องสิทธิทางกระบวนการยุติธรรมอยู่ก่อนร่างมาตราที่เป็นเรื่องสิทธิส่วนบุคคล

- ผู้ต้องหาและผู้ถูกกล่าวหาแตกต่างกันอย่างไรและจะสามารถควบคุม คุมขังตัวผู้ถูกกล่าวหาตามร่างมาตรานี้ได้หรือไม่

- ความในวรรคสอง ความว่า “...และก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่า...” นั้น ควรต้องตัดคำว่า “แสดง” ออกหรือไม่

- ความว่า “...และก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่า...” มีความถูกต้องแล้ว

ประธานกรรมการกล่าวว่า ร่างมาตรานี้เป็นเรื่องสิทธิพื้นฐานของบุคคล โดยรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๘ ได้มีการแยกหมวดเรื่องสิทธิไว้ เช่น สิทธิในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งบุคคลจะมีสิทธิดังกล่าวตั้งแต่กำเนิดอยู่แล้วและทุกคนนั้นย่อมมีสิทธิเหมือนกัน จึงไม่มีความจำเป็นต้องแยกหมวดไว้ ส่วนเรื่องความแตกต่างระหว่างผู้ต้องหาและผู้ถูกกล่าวหาจะเกิดขึ้นในขั้นตอนที่แตกต่างกัน เมื่อมีการแจ้งความต่อตำรวจแล้วจะถือว่าเป็นผู้ถูกกล่าวหาและไม่สามารถควบคุม คุมขังตัวผู้ถูกกล่าวหาได้ แต่เมื่อตำรวจได้ตั้งข้อหาผู้ที่ถูกกล่าวหาแล้วจะถือว่าเป็นผู้ต้องหาซึ่งจะถูกควบคุมหรือคุมขังได้

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีความเห็นร่วมกันให้แก้ไขร่างมาตรา ๒๙ เป็นดังนี้

“มาตรา ๒๙ บุคคลไม่ต้องรับโทษอาญา เว้นแต่ได้กระทำการอันกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำนั้นบัญญัติเป็นความผิดและกำหนดโทษไว้ และโทษที่จะลงแก่บุคคลนั้นจะหนักกว่าโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลาที่กระทำความผิดมิได้

ในคดีอาญา ให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิดชนต่างชาติซึ่งมิได้ทรงสัญชาติไทยหรือผู้ทรงสัญชาติไทยซึ่งมิได้ และก่อนมีคำพิพากษาอันถึงที่สุดแสดงว่าบุคคลใดได้กระทำความผิดจะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นเสมือนเป็นผู้กระทำความผิดมิได้

การควบคุมหรือคุมขังผู้ต้องหาหรือจำเลยให้กระทำได้เพียงเท่าที่จำเป็นเพื่อป้องกันมิให้มีการหลบหนี

ในคดีอาญา จะบังคับให้บุคคลซึ่งไม่คู่ควรขังขังให้ทำการหรือกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองมิได้”

มาตรา ๓๐

“มาตรา ๓๐ บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธินิยมใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ร่างมาตรานี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกับรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ในมาตรา ๓๗ แต่คำว่า “หน้าที่ของพลเมือง” มีรายละเอียดอย่างไร และในหมวด ๔ ได้ใช้คำว่า “หน้าที่และความรับผิดชอบของปวงชนชาวไทย” จึงเสนอให้นำความดังกล่าวมากำหนดไว้แทนคำว่า “หน้าที่ของพลเมือง”
- ความว่า “หน้าที่ของพลเมือง” เป็นคำสามัญทั่วไปซึ่งจะแตกต่างจากร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๘
- สามารถใช้คำว่า “หน้าที่ของปวงชนชาวไทย” ได้แต่หากใช้คำว่า “หน้าที่ของพลเมือง” แล้วหากนำไปผูกโยงกับร่างรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๘ จะทำให้เกิดปัญหาได้ โดยรัฐธรรมนูญของประเทศญี่ปุ่นได้กำหนดไว้ว่า เสรีภาพในการนับถือศาสนาย่อมได้รับการรับรอง จึงเห็นว่าร่างมาตรานี้อาจทำให้เกิดปัญหาเรื่องลัทธินิยมหรือพิธีกรรมที่ไม่เหมาะสมได้
- เสนอให้ตัดคำว่า “พลเมือง” ออกไป
- นักศึกษาที่แต่งกายตามความนับถือทางศาสนาหรือเดินทางไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยไม่เข้าเรียนแล้วจะสามารถอ้างเสรีภาพตามร่างมาตรานี้ได้หรือไม่ และร่างมาตรานี้หมายรวมถึงคนที่ไม่นับถือศาสนาด้วยหรือไม่
- การนับถือศาสนา การปฏิบัติตามศาสนธรรมและการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาไม่ใช่เรื่องเดียวกัน ความในร่างมาตรานี้อาจไม่ครอบคลุมเรื่องดังกล่าว ควรเพิ่มคำว่า “ปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ” ซึ่งเป็นเรื่องหลักธรรมไว้ด้วย ปัจจุบันได้มีลัทธินิยมหรือการประกอบพิธีกรรมที่ไม่เหมาะสมอยู่เป็นจำนวนมาก หากกำหนดไว้เช่นนี้อาจทำให้มีการถือลัทธินิยมหรือการประกอบพิธีกรรมที่ไม่เหมาะสมได้ จึงเสนอให้ปรับปรุงความให้เหมือนกับรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐
- ร่างมาตรานี้ได้ใช้หลักการเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และสามารถแก้ไขเพิ่มเติมร่างมาตรานี้เป็นดังนี้

“มาตรา ๓๐ บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในทางศาสนาใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของ พลเมือง ปวงชนชาวไทย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน”

ประธานกรรมการกล่าวว่า ความว่า “หน้าที่ของพลเมือง” มีความหมายเฉพาะที่เป็นเรื่องหน้าที่พลเมืองโดยทั่วไป หากตัดคำว่า “พลเมือง” ออกไปจะทำให้สาระสำคัญของหน้าที่ของพลเมืองหายไป และในการพิจารณาหมวดนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐในด้านการศึกษากำหนดให้รัฐมีหน้าที่ในการสอนให้ประชาชนรู้จักหน้าที่พลเมืองซึ่งจะครอบคลุมถึงหน้าที่ของปวงชนชาวไทย หน้าที่ตามรัฐธรรมนูญและหน้าที่พลเมืองโดยทั่วไปด้วย ส่วนการแต่งกายของนักศึกษาจะขึ้นอยู่กับข้อบังคับของมหาวิทยาลัย หากไม่ได้มีการกำหนดห้ามไว้แล้วนักศึกษาก็สามารถแต่งกายตามความนับถือทางศาสนาได้ และกรณีที่นักศึกษาต้องการเดินทางไปทำพิธีกรรมตามศาสนาแล้วจะต้องใช้สิทธิลาการศึกษาตามขั้นตอน ความในร่างมาตรานี้แยกเป็นสองส่วน คือ เสรีภาพในการถือศาสนาหรือลัทธินิยมที่บริบูรณ์ที่รัฐไม่อาจบังคับได้ และเป็นเสรีภาพ

ของบุคคลที่จะนับถือหรือไม่นับถือศาสนาก็ได้ ส่วนเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตนนั้นจะต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทยและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน แต่การใช้คำว่า “นิกายของศาสนา” ได้เริ่มใช้ความดังกล่าวมาตั้งแต่รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ อาจจะทำให้เกิดปัญหาได้

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ความว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา” มีความครอบคลุมแล้ว จึงไม่ควรเพิ่มความว่า “นิกายของศาสนา” ไว้และไม่ควรเพิ่มความว่า “ตามศาสนธรรม ศาสนบัญญัติ” ไว้ในร่างมาตรานี้
- เสนอให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “...ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองปวงชนชาวไทย...” เนื่องจากอาจเป็นกรณีไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ เช่น การหลอกลวงประชาชน

ประธานกรรมการกล่าวว่า ความว่า “ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่” มีความถูกต้องแล้ว เพื่อไม่ให้เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ เช่น การเกณฑ์ทหาร การเสียภาษี เป็นต้น แต่ในกรณีที่ได้มีการยอมรับตามหลักของศาสนาอิสลามที่ให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้จำนวนสี่คนนั้นยังมีข้อสงสัยว่าอาจจะขัดต่อหลักการในเรื่องสิทธิของชายและหญิงที่เท่าเทียมกันหรือไม่

- มีกรรมการแสดงความเห็นว่า มีพระราชบัญญัติให้ใช้กฎหมายอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเคยมีประเด็นว่ากฎหมายดังกล่าวอาจขัดต่อรัฐธรรมนูญเนื่องจากการใช้บังคับเฉพาะพื้นที่และขัดหลักการเรื่องสิทธิของชายและหญิงที่เท่าเทียมกัน

ประธานกรรมการกล่าวว่า การปฏิบัติตามศาสนาต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของปวงชนชาวไทยที่ต้องเคารพกฎหมายและกฎหมายนั้นต้องเป็นกฎหมายที่ไม่ละเมิดต่อรัฐธรรมนูญด้วย

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีความเห็นร่วมกันให้แก้ไขร่างมาตรา ๓๐ เป็นดังนี้

“มาตรา ๓๐ บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือสัทรีนิกายใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติหรือประกอบพิธีกรรมตามคัมภีร์หรือหลักศาสนาของตนได้ แต่ต้องไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองปวงชนชาวไทย และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน”

มาตรา ๓๑

“มาตรา ๓๑ การใช้สิทธิและเสรีภาพในร่างกาย เกียรติยศ ชื่อเสียง ข้อมูลและความเป็นอยู่ส่วนตัว ครอบครัว เศรษฐกิจ ทรัพย์สิน การสืบมรดก การแสดงความคิดเห็น วิชาการ การสื่อสาร การเดินทางและการเลือกถิ่นที่อยู่ การศึกษาอบรม การประกอบอาชีพ การสมาคม และการตั้งพรรคการเมือง อาจจำกัดได้โดยบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อกู้มครองประโยชน์สาธารณะหรือเพื่อจัดทำบริการสาธารณะ หรือเมื่อมีการกระทำที่อาจก่อให้เกิดความเสียหายหรือเป็นอันตรายต่อเศรษฐกิจหรือสังคมส่วนรวม หรือเพื่อจัดระเบียบการใช้สิทธิหรือเสรีภาพไม่ให้เกิดการรบกวนความเป็นอยู่โดยปกติสุขของประชาชน”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- เมื่อได้มีการแก้ไขปรับปรุงความในร่างมาตราแรกของหมวดสิทธิและเสรีภาพแล้ว จึงควรปรับปรุงร่างมาตรานี้ด้วย
- เนื้อหาของร่างมาตรานี้อาจมีความซ้ำซ้อนกับร่างมาตราอื่น

- รัฐธรรมนูญที่ผ่านมา ในหมวดเรื่องสิทธิและเสรีภาพได้กำหนดแบ่งสิทธิและเสรีภาพไว้เป็น ๑๘ ประเภท ส่วนที่เป็นเสรีภาพจะมีทั้งเสรีภาพของบุคคลและเสรีภาพของสถาบัน เช่น วิชาการ สื่อมวลชน ส่วนที่เป็นสิทธิจะแบ่งเป็นสิทธิของบุคคล สิทธิในการรวมตัวกัน สิทธิร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน สิทธิของชุมชน สิทธิขององค์กรเฉพาะ เช่น องค์กรคุ้มครองผู้บริโภค หากกำหนดรวมกันไว้ตามร่างมาตรานี้อาจทำให้เกิดปัญหาได้ จึงควรมีการจัดรวมกลุ่มเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่คล้ายคลึงกัน และแยกสิทธิและเสรีภาพบางประเภท เช่น สื่อ วิชาการ ไว้อย่างชัดเจน รวมถึงควรให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิส่วนบุคคลให้มากขึ้น ซึ่งจะทำให้เรื่องสิทธิส่วนบุคคลทั้งในทางธุรกิจ ภาคสื่อมวลชนและสิทธิต่างๆของประชาชนจะมีความชัดเจนยิ่งขึ้น เรื่องสิทธิส่วนบุคคลจะปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญ กฎหมายแพ่งและอาญา กฎหมายข้อมูลข่าวสารของราชการ และกฎหมายการประกอบธุรกิจข้อมูลซึ่งยังไม่เป็นระบบ ปัจจุบันมีความก้าวหน้าในเรื่องเทคโนโลยีที่อาจทำให้เกิดการดึงข้อมูลส่วนบุคคลได้โดยง่ายเมื่อยังไม่มีหลักการในเรื่องสิทธิส่วนบุคคลไว้อย่างชัดเจน อาจทำให้เกิดปัญหาได้ จึงควรมีการปรับปรุงหรือรวบรวมกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้มีความทันสมัยจะทำให้เกิดหลักการใหม่ในการป้องกันการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลและสามารถสร้างกติกาใหม่ในสังคมได้

- เหตุผลในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพในแต่ละเรื่องตามร่างมาตรานี้จะมีบริบทที่แตกต่างกันไป

ประธานกรรมการกล่าวว่า ได้มีการปรับปรุงเนื้อหาของร่างมาตรานี้ให้สั้น แต่การจำกัดสิทธิและเสรีภาพในแต่ละเรื่องมีขอบเขตที่ไม่เท่ากัน และมีกลุ่มอยู่หลายประเภท เช่น กลุ่มวิชาการ และกลุ่มอาชีพ เป็นต้น ซึ่งจะเริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอาชีพและมีการออกกฎหมายเพื่อบังคับให้คนเข้ากลุ่มอาชีพนั้น ทำให้การดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องจะต้องมีการขออนุญาตจากกลุ่มอาชีพนั้นก่อน ซึ่งควรต้องมีการแยกเรื่องการใช้สิทธิและเสรีภาพไว้อย่างชัดเจน แต่การกำหนดให้สิทธิส่วนบุคคลมากขึ้นแล้วอาจทำให้สิทธิของสื่อมวลชนถูกลดลงไปได้

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- หากมีการวางหลักการไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อให้มีการออกแบบกฎหมายเรื่องสิทธิส่วนบุคคลแล้วจะไม่ทำให้เกิดปัญหาใดๆ

- มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจดิจิทัลจำนวนสี่ฉบับ รวมถึงร่างกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลอยู่ในการพิจารณาในชั้นคณะกรรมการสิทธิการของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

- ปัญหาของเรื่องข้อมูลส่วนบุคคลในปัจจุบันจะคาบเกี่ยวกับภาคธุรกิจที่มีการนำข้อมูลส่วนบุคคลไปหาประโยชน์ทางธุรกิจซึ่งได้มีกฎหมายที่คุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลบางส่วนและมีปัญหาในเรื่องการส่งข้อมูลส่วนบุคคลข้ามประเทศ ควรกำหนดให้มีแยกเป็นสองส่วน คือ สิทธิความเป็นส่วนตัวและการใช้ประโยชน์ของข้อมูลส่วนบุคคลอย่างชัดเจน โดยในหลายประเทศจะมีหลักเกณฑ์กติกาในการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล โดยสิทธิในการเข้าถึงข้อมูลส่วนตัวนั้นจะได้รับการคุ้มครองอยู่แล้วแต่อาจมีการโต้แย้งจากสื่อถึงกรณีที่เป็นเรื่องข้อมูลของบุคคลสาธารณะ สาระสำคัญของกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลควรต้องแก้ไข ปัญหาได้อย่างแท้จริง ในต่างประเทศอาจจะประกาศให้เรื่องการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลเป็นนโยบายของรัฐบาลด้วยและบางประเทศมีกฎหมายคุ้มครองในลักษณะข้อมูลส่วนตัว (privacy) หรือกฎหมายในลักษณะการจัดการข้อมูลส่วนบุคคล (personal information) ส่วนกฎหมายของประเทศไทยจะมีลักษณะของการเก็บรวบรวม การเก็บรักษา การประมวลผลการใช้และการเปิดเผยข้อมูล และมีการเก็บข้อมูลไว้โดยไม่ได้มีการขออนุญาตจากเจ้าของข้อมูลก่อนซึ่งภาคเอกชนไม่เห็นด้วย แต่มีความจำเป็นต้องมีกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลที่อาจไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจดิจิทัล แต่จะเป็นการประมวลผลข้อมูลโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศมากกว่า ส่วนการกำหนดไว้ในร่างรัฐธรรมนูญนั้นสามารถพิจารณาจากรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ที่จะ

กำหนดเรื่องการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลที่จำกัดการใช้ที่ไม่เหมาะสมและมีการแยกเรื่องคุ้มครองเรื่องสิทธิส่วนบุคคลหรือสิทธิส่วนตัวไว้อย่างชัดเจน

- หากต้องการให้ร่างรัฐธรรมนูญใช้บังคับได้เป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ควรต้องมีการออกแบบเรื่องโครงสร้างและการใช้อำนาจของรัฐ องค์การที่ใช้อำนาจอธิปไตยอย่างสมดุล และควรมีหลักประกันเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน รัฐธรรมนูญของต่างประเทศที่ประสบความสำเร็จจะมีการออกแบบที่มีลักษณะไม่ลงลึกรายละเอียด การนำทุกเรื่องกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญจะทำให้เกิดปัญหาได้ เมื่อภูมิทัศน์และสถานการณ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปแล้วไม่ควรนำรูปแบบของรัฐธรรมนูญเดิมมาเป็นแนวทางในการร่างรัฐธรรมนูญ หากรัฐธรรมนูญมีความละเอียดมากเกินไป อาจไม่สามารถปรับให้เข้ากับสังคมในอนาคตและอาจทำให้เกิดปัญหาจากรัฐธรรมนูญเองได้

- สิทธิส่วนบุคคลในปัจจุบันจะได้รับผลกระทบจากสภาพการณ์และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป และยังไม่มีการให้ความสำคัญในเรื่องสิทธิส่วนบุคคล หากมีการปรับปรุงร่างมาตรานี้ให้มีลักษณะเป็นกลุ่มๆ แล้ว ก็ควรให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิส่วนบุคคลด้วย ควรมีการวางหลักการในเรื่องสิทธิส่วนบุคคลไว้ในรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักประกันเรื่องสิทธิส่วนบุคคลและจะสามารถนำไปยึดโยงในการตรากฎหมายสิทธิส่วนบุคคลได้

- รัฐธรรมนูญของประเทศสเปน มาตรา ๑๘ บัญญัติในเรื่องสิทธิและเสรีภาพไว้เพียงสี่อนุมาตรา เช่น (๑) ว่าด้วยเรื่องการให้เกียรติบุคคลและครอบครัว หรือ (๒) ว่าด้วยเรื่องที่ไม่สามารถเข้าไปในเคหสถานของบุคคลอื่น เป็นต้น ควรนำแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวทางในการร่างบทบัญญัติในส่วนนี้

ประธานกรรมการกล่าวว่า รัฐธรรมนูญของประเทศสเปนดังกล่าวข้างต้น มีข้อความที่เป็นหัวใจสำคัญ ขอให้ นำข้อมูลดังกล่าวมอบให้ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการ เพื่อยกร่างบทบัญญัติในประเด็นดังกล่าว ซึ่งในทางปฏิบัติการบังคับกระทำได้ยากเนื่องจากโลกปัจจุบันเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้ากระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ข้อมูลส่วนบุคคลถูกนำไปใช้อย่างไม่จำกัด เช่น โทรศัพท์เคลื่อนที่มีการโฆษณาในระบบโทรศัพท์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน การใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่บริษัทโทรศัพท์คิดค่าบริการจากผู้ใช้ แต่ในขณะที่มีโฆษณาเข้ามาในโทรศัพท์กลับไม่มีคำตอบแทนให้แก่ผู้ใช้บริการ เป็นต้น ดังนั้น ควรวางหลักการไว้ในรัฐธรรมนูญให้ชัดเจนว่าในอนาคตไม่สามารถทำได้อีกต่อไป

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- รัฐธรรมนูญของประเทศต่างๆ ในกลุ่มอาเซียน เช่น ประเทศสิงคโปร์ หรือรัฐธรรมนูญของประเทศที่มีความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีระดับสูง อาจนำมาเปรียบเทียบกับรัฐธรรมนูญของประเทศสเปน เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาของคณะกรรมการว่า รัฐธรรมนูญของประเทศต่างๆ มีบทบัญญัติในเรื่องดังกล่าวอย่างไร

- ปัจจุบันประชาชนถูกละเมิดข้อมูลส่วนบุคคลเกินความจำเป็น เช่น แบบสอบถามเข้าร่วมกิจกรรม bike for dad มีช่องให้กรอกหมายเลขประจำตัวประชาชนด้วยความจำเป็นเพียงใด เป็นต้น เนื่องจากปัจจุบันหมายเลขประจำตัวประชาชนสามารถเชื่อมโยงข้อมูลส่วนบุคคลของเจ้าของข้อมูล หรือการนำข้อมูลส่วนบุคคลที่ใช้สมัครบัตรเครดิตไปแสวงหาผลประโยชน์ ถือเป็นการละเมิดข้อมูลส่วนบุคคลเช่นเดียวกัน

- การร่างรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการซึ่งในหลักการกำหนดว่าจะร่างบทบัญญัติแต่เฉพาะหลักการสำคัญ สั้น กระชับ เข้าใจง่าย และเป็นที่ยอมรับของสากล แต่บางเรื่องที่คณะกรรมการกำลังพิจารณาได้นำความคิดหลายความคิดมารวมกัน สะท้อนให้เห็นว่าการพิจารณาในบางเรื่องคณะกรรมการยัง

ไม่มีความชัดเจนว่าควรบัญญัติหลักการต่างๆ ดังเช่นที่เคยบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ หรือไม่ เพื่อให้การร่างรัฐธรรมนูญเกิดการยอมรับจากสังคมและเป็นสากล หลายประเด็นในที่ประชุมได้อภิปรายแสดงความเห็นในเรื่องสิทธิและเสรีภาพที่ถือเป็นหลักสากล เช่น การอ้างอิงหลักกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights : ICCPR) หรือการอ้างอิง The Universal Declaration of Human Rights เป็นต้น ซึ่งหากคณะกรรมการอ้างอิงหลักสากลดังกล่าว เพื่อยืนยันหลักการว่าร่างรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการมีความเป็นสากลหรือไม่เป็นสากล หลักการในเรื่องสิทธิและเสรีภาพเรื่องใดจำเป็นหรือไม่จำเป็นที่ต้องบัญญัติในรัฐธรรมนูญมีเหตุและผลในการอธิบาย

ประธานกรรมการกล่าวว่า ในปัจจุบันธุรกิจขายข้อมูลส่วนบุคคลเป็นธุรกิจที่เจริญเติบโตอย่างมาก การบัญญัติจำกัดหรือห้ามการประกอบธุรกิจดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญมากเกินไปอาจเป็นการจำกัดสิทธิทางเทคโนโลยีได้ แต่หากไม่บัญญัติข้อจำกัดไว้เลยก็จะมีผลกระทบที่เป็นการละเมิดข้อมูลส่วนบุคคลมากขึ้นกว่าในปัจจุบัน ข้อเท็จจริงปรากฏว่าการให้ข้อมูลส่วนบุคคลบางกรณีเกิดขึ้นจากความสมัครใจของเจ้าของข้อมูล แต่บางกรณีเป็นเรื่องที่ผู้ให้บริการบังคับให้เจ้าของข้อมูลต้องให้ข้อมูล ดังนั้น หลักการร่างรัฐธรรมนูญในหมวดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพ คณะกรรมการยืนยันหลักการร่างรัฐธรรมนูญที่เป็นสากล เพียงแต่มีได้จัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะของสิทธิและเสรีภาพดังเช่นรัฐธรรมนูญของต่างประเทศ เพื่อยืนยันหลักการว่าเรื่องใดเป็นหลักสำคัญต้องบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญให้ชัด สิทธิและเสรีภาพที่มีลักษณะเฉพาะต้องบัญญัติให้ชัดเจนในรัฐธรรมนูญ เช่น สิทธิการรวมตัวเป็นพรรคการเมือง สิทธิแสดงความคิดเห็น สิทธิความเป็นส่วนตัว เป็นต้น ดังนั้น ความกังวลของที่ประชุมว่าหลักการบางเรื่องที่ยกมาในรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ รัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ หรือรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) ๒๕๔๗ หลักการในเรื่องใดที่คณะกรรมการให้การรับรองไว้แล้ว แม้จะมีข้อความที่บัญญัติแตกต่างจากรัฐธรรมนูญในฉบับก่อนๆ ในร่างรัฐธรรมนูญจะไม่บัญญัติซ้ำอีก แต่หากที่ประชุมจะให้บัญญัติเนื้อหาดังเช่นที่เคยบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ จะให้ร่างรัฐธรรมนูญมีเนื้อหามาก ไม่เป็นไปตามหลักการที่คณะกรรมการกำหนดคือ สั้น กระชับ

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- รัฐธรรมนูญของต่างประเทศหลายประเทศ ไม่มีประเทศใดที่บัญญัติรัฐธรรมนูญเหมือนรัฐธรรมนูญของประเทศไทยที่บัญญัติหมวดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพในลักษณะเป็นหลักประกันสิทธิแตกต่างจากต่างประเทศ เช่น รัฐธรรมนูญของประเทศสเปน หรือรัฐธรรมนูญของประเทศไทยอื่นๆ บัญญัติสั้น กระชับ เนื่องจากประชาชนของประเทศต่างๆ มีความเข้าใจในเรื่องสิทธิและเสรีภาพพอสมควร จึงไม่จำเป็นต้องบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญอีกแต่นำไปขยายความในกฎหมายลำดับรอง

- ความในร่างมาตรา ๓๑ ความว่า “การใช้สิทธิและเสรีภาพในร่างกาย” เสมือนการบัญญัติบททั่วไปที่มุ่งเน้นในเรื่องการจำกัดสิทธิและเสรีภาพโดยบทบัญญัติแห่งกฎหมาย การขึ้นต้นในลักษณะเป็นการจำกัดสิทธิต่างๆ กรณีปรับแก้โดยใช้คำว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์” ซึ่งตีความได้ว่า บุคคลมีสิทธิและเสรีภาพ การจำกัดต้องเป็นการกระทำเพื่อคุ้มครองประโยชน์สาธารณะเท่านั้น ดังนั้น การตีความร่างมาตรา ๓๑ เป็นการจำกัดสิทธิโดยบทบัญญัติของกฎหมาย

ประธานกรรมการกล่าวว่า ร่างมาตรา ๒๕ บัญญัติหลักการไว้ว่า “สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทยนอกจากที่มีบัญญัติคุ้มครองไว้เป็นการเฉพาะในรัฐธรรมนูญนี้แล้ว การใดที่มีได้ห้ามหรือจำกัดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือในกฎหมาย บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพ” ดังนั้น ไม่ควรบัญญัติเพื่อรับรองสิทธิและเสรีภาพซ้ำอีก ซึ่งความเป็นจริงสิทธิบางประการจะบัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญได้เนื่องจากอาจทำให้

สังคมเกิดความเข้าใจผิดว่า ร่างรัฐธรรมนูญจะมีแต่เฉพาะบทบัญญัติที่เป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพเท่านั้น ไม่มีบทบัญญัติที่เป็นการรับรองสิทธิของประชาชนไว้ในร่างรัฐธรรมนูญเลย จึงเพิ่มความในร่างมาตรา ๒๕ เพื่อแสดงเจตนารมณ์ว่าในร่างรัฐธรรมนูญมีการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพอย่างอื่นไว้ด้วย แต่เรื่องใดที่มีได้ บัญญัติคุ้มครองไว้ในรัฐธรรมนูญได้หมายความว่า เป็นการจำกัดสิทธิ ประชาชนสามารถใช้สิทธินั้นได้อย่างอิสระ ซึ่งร่างมาตราต่างๆ ในหมวดนี้ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการยังมิได้แก้ไขเพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการที่บัญญัติในร่างมาตรา ๒๕ ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการต้องนำกลับไปแก้ไขเพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับหลักการที่เพิ่มเติมขึ้นในร่างมาตรา ๒๕ ต่อไป

- มีกรรมการแสดงความเห็นว่า ประเด็นดังกล่าวเป็นการบัญญัติรับรองสิทธิตามร่างมาตรา ๒๕ เป็นการรับรองสิทธิและเสรีภาพที่เป็นหลักการทั่วไป แต่สิทธิและเสรีภาพบางอย่างเป็นประเด็นที่สังคมให้ความสนใจ คณะกรรมการอาจต้องบัญญัติรับรองสิทธิดังกล่าวไว้ในร่างรัฐธรรมนูญ เช่น สิทธิในข้อมูลส่วนบุคคล หรือสิทธิในทรัพย์สิน เป็นต้น

ประธานกรรมการกล่าวว่า ร่างมาตราที่นำเสนอที่ประชุมเป็นการบัญญัติตามหลักการเดิมที่ยังไม่มีการแก้ไขเพิ่มเติมความในร่างมาตรา ๒๕ จึงยกร่างบทบัญญัติเป็นลักษณะการจำกัดสิทธิ เมื่อพิจารณาบททวนจะทำให้ร่างรัฐธรรมนูญมีแต่บทบัญญัติที่เป็นการจำกัดสิทธิไม่มีการบัญญัติรับรองสิทธิ จึงควรเพิ่มบทบัญญัติการรับรองสิทธิไว้ด้วย แต่มิได้หมายความว่าประเด็นที่ไม่ได้บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญจะเป็นการจำกัดสิทธิเท่านั้น แต่บัญญัติรับรองเฉพาะเรื่องที่สำคัญ

ในประเด็นการเวนคืนที่ดินควรเพิ่มหลักการว่า กรณีที่รัฐจะเวนคืนที่ดินเพื่อนำที่ดินมาใช้ในกิจการที่เป็นประโยชน์สาธารณะ ควรเวนคืนที่ดินเกินกว่าที่จำเป็นต้องใช้เพื่อนำไปชดเชยหรือทดแทนให้แก่เจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืนโดยตรงได้ ถือเป็นการเฉลี่ยความสุข โดยกำหนดให้เวนคืนที่ดินเกินกว่าที่จะใช้ในการก่อสร้างสาธารณประโยชน์แล้วนำที่ดินส่วนที่เกินมาจัดสรรเพื่อเป็นการชดเชยให้เจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืน

- มีกรรมการแสดงความเห็นว่า คณะกรรมการพยายามยกร่างบทบัญญัติที่นำสาระสำคัญต่างๆ มาบัญญัติในร่างรัฐธรรมนูญเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ซึ่งผู้ร่างรัฐธรรมนูญในขณะนั้นประสงค์จะบัญญัติรายละเอียดต่างๆ ไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่การบัญญัติกฎหมายที่ดีไม่ใช้การเขียนคู่มือกฎหมาย วิธีการร่างกฎหมายของประเทศไทยบัญญัติรายละเอียดหลายเรื่องที่สังคมไม่เข้าใจ การนำมาบัญญัติในรัฐธรรมนูญถือว่าเป็นสิ่งอันตราย การบัญญัติจำกัดสิทธิบางประการเป็นเรื่องของประโยชน์สาธารณะที่นักวิชาการ ภาครัฐ หรือองค์กรตุลาการจะต้องตีความบทบัญญัติรัฐธรรมนูญว่าเป็นหน้าที่ของภาครัฐซึ่งมีหน้าที่ต้องดำเนินการ โดยคณะกรรมการจะรวบรวมนำมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่จะทำให้ร่างรัฐธรรมนูญมีเนื้อหาที่ยาวมาก ในความเป็นจริงสิทธิและเสรีภาพมีมากกว่าที่บัญญัติในรัฐธรรมนูญ สิทธิและเสรีภาพที่นำมาบัญญัติในรัฐธรรมนูญเป็นสิทธิและเสรีภาพที่ประจักษ์แล้วว่ารัฐจะต้องดูแล ดังนั้น วิธีการบัญญัติร่างมาตราจะต้องจัดระบบการบัญญัติในเรื่องสิทธิและเสรีภาพให้ชัดเจน เช่น ประเด็นการเวนคืนที่ดิน หรือประเด็นข้อมูลส่วนบุคคล เป็นต้น แต่จะมีวิธีการบัญญัติอย่างไร เพื่อให้สังคมเห็นว่าประเด็นเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ คณะกรรมการให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องได้รับการคุ้มครอง

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีมติให้รอการพิจารณาร่างมาตรา ๓๓ ไว้ก่อน

จากนั้น ที่ประชุมได้พิจารณา “หมวด ๔ หน้าที่และความรับผิดชอบของปวงชนชาวไทย”

หมวด ๔ หน้าที่และความรับผิดชอบของปวงชนชาวไทย

“หมวด ๔

หน้าที่และความรับผิดชอบของปวงชนชาวไทย”

ประเด็นการพิจารณา ไม่มี

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีมติเห็นชอบชื่อหมวด โดยไม่มีการแก้ไข

มาตรา ๔๓

“มาตรา ๔๓ บุคคลมีหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังต่อไปนี้

(๑) พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(๒) ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ และรับราชการทหาร

(๓) เคารพและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญและกฎหมาย

(๔) เคารพและไม่ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความคิดเห็นของผู้อื่น

(๕) ใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างอิสระ

(๖) ใช้สิทธิและเสรีภาพโดยสุจริต ในทางสร้างสรรค์ และอย่างมีความรับผิดชอบโดยไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมที่มีความหลากหลาย

(๗) ทำงานหรือประกอบอาชีพโดยสุจริต เกื้อกูลเพื่อการดำรงชีพ และเสียภาษีอากรตามกฎหมายบัญญัติ

(๘) ช่วยเหลือราชการ และช่วยเหลือสังคมส่วนรวม

(๙) พิทักษ์ สงวนรักษา ปกป้อง พื้นฟู สืบสาน และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีของท้องถิ่นและของชาติ

(๑๐) พิทักษ์ สงวนรักษา ปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(๑๑) ยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรม และซื่อสัตย์สุจริตและประพฤติมิชอบทุกรูปแบบ”

ประเด็นการพิจารณา

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- หลักการที่บัญญัติในร่างมาตรา ๔๓ นำมาจากรัฐธรรมนูญปี ๒๕๕๗ และร่างรัฐธรรมนูญที่ไม่ผ่านความเห็นชอบจากสภาปฏิรูปแห่งชาติที่บัญญัติในเรื่องของหน้าที่พลเมือง

- หลักการที่บัญญัติในร่างมาตรา ๔๓ ไม่ครอบคลุมประเด็นเรื่องภาษีอากร ซึ่งทางทฤษฎีระบบการจัดเก็บภาษี ควรมีบทบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ เนื่องจากเป็นการปรากฏสิทธิในทรัพย์สินของบุคคล ในเรื่องหน้าที่ของบุคคลจึงต้องมีบทบัญญัติในเรื่องการเสียภาษี ส่วนประเด็นการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์อาจต้องบัญญัติในเรื่องภาษีประเมินพิเศษด้วย หรือบทบัญญัติใดที่กำหนดว่า รัฐอาจออกกฎหมายภาษีประเมินพิเศษ เช่น ในอดีตการปรับราคาน้ำตาลสำเร็จรูปจากกิโลกรัมละ ๒๒ บาท เป็นกิโลกรัมละ ๒๓ บาท ทำให้ผู้ประกอบการที่มีน้ำตาลในการครอบครองมากได้กำไรจากนโยบายการขึ้นราคาน้ำตาลดังกล่าว เป็นต้น ดังนั้น ภาครัฐควรมีกลไกในควบคุมดูแลเป็นพิเศษ โดยกำหนดให้มีระบบประเมินภาษีรูปแบบพิเศษ เนื่องจากถือว่าเป็นกำไรที่ได้มาโดยที่ผู้ประกอบการไม่ได้ใช้ความสามารถในการดำเนินธุรกิจ เป็นการได้รับ

ผลประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นโดยผลของกฎหมาย ภาครัฐควรจัดเก็บภาษีจากส่วนกำไรที่เพิ่มขึ้น ควรวางระบบการจัดเก็บภาษีประเมินพิเศษจากผู้ประกอบการที่มีรายได้เพิ่มสูงขึ้นในลักษณะดังกล่าว

- ประเด็นใน (๔) ความว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ไม่ควรกำหนดให้เป็นหน้าที่ของบุคคล แต่ควรกำหนดเป็นกลไกของรัฐซึ่งมีหน้าที่ดูแลคุ้มครอง การเรียกร้องให้บุคคลแต่ละบุคคลเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลอื่นเป็นหลักการที่เกินจากความจริง การกำหนดให้เคารพสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่นคือ การให้บุคคลทุกคนเคารพต่อกฎหมาย

- ใน (๘) ความว่า “ช่วยเหลือราชการ และช่วยเหลือสังคมส่วนรวม” เจตนารมณ์แท้จริงต้องการให้ประชาชนมีบทบาทหน้าที่และมีส่วนร่วม ตั้งข้อสังเกตว่า หน้าที่ดังกล่าวจำเป็นต้องช่วยเหลือราชการตลอดไปหรือไม่ เนื่องจากบางคนยังไม่สามารถช่วยตัวเองได้ การกำหนดให้ทุกคนมีหน้าที่ต้องช่วยเหลือรัฐในทางปฏิบัติจะสามารถกระทำได้หรือไม่ หรือเป็นข้อเรียกร้องเกินความจำเป็นที่กำหนดให้เป็นหน้าที่ของพลเมืองโดยตรง

- ตั้งข้อสังเกตความใน (๙) ความว่า “ตลอดจนศิลป วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีของท้องถิ่นและของชาติ” จารีตประเพณีท้องถิ่นหรือของชาติบางประเพณีไม่มีความเป็นสากล เช่น ในอดีตจารีตประเพณีของไทยมีความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ ครอบครัวที่มีฐานะยากจนไม่ให้ลูกผู้หญิงได้เรียนหนังสือแต่ให้เฉพาะลูกผู้ชายได้เรียนหนังสือ หรือจารีตประเพณีท้องถิ่นหลายท้องถิ่นมีลักษณะเชิงลบเป็นบ่อเกิดของปัญหาสังคมหลายประการ เป็นต้น ดังนั้น ควรพิทักษ์ปกป้องสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้คงอยู่ตลอดไปหรือไม่ โดยจำเป็นต้องบัญญัติเรื่องดังกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่

- ความใน (๔) ความว่า “ความคิดเห็นของผู้อื่น” ในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น แต่บางครั้งการแสดงความคิดเห็นของบุคคลไม่ใช้การแสดงความคิดเห็นที่เป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพโดยสุจริต สร้างสรรค์และมีความรับผิดชอบต่อสังคม แต่เป็นการกล่าวหาใส่ร้ายบุคคลอื่น มีลักษณะปลุกระดมประชาชนที่มีความเห็นต่างทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การแสดงความคิดเห็นดังกล่าวจะมีกฎหมายหรือมาตรการใดในการควบคุมว่าการใช้สิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นที่ให้ผู้อื่นเคารพต้องเป็นการใช้สิทธิและเสรีภาพนั้นโดยสุจริตและในทางสร้างสรรค์ ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี มิใช่เป็นการกล่าวหาบุคคลอื่น หรือปลุกระดมทางความคิดโดยมีวัตถุประสงค์ทางการเมือง

- ความใน (๙) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีจารีตประเพณีของท้องถิ่นในบางท้องถิ่นที่ล้าสมัยและไม่มีการพัฒนา เช่น เด็กผู้หญิงไม่ได้เรียนหนังสือ ครอบครัวจะสนับสนุนให้แต่ลูกผู้ชายได้เรียนหนังสือหรือบวชเป็นพระภิกษุตามความเชื่อว่าได้ฟังใบบุญขึ้นสวรรค์ตามหลักความเชื่อศาสนาพุทธ ส่วนลูกผู้หญิงมักถูกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันยังคงมีอยู่ในสังคมไทย

- ประเด็นภาษีอากรใน (๗) ควรบัญญัติให้ชัดเจนว่า ผู้มีรายได้พิเศษต่างๆ ที่ไม่ได้เกิดจากการใช้ความสามารถทางการค้า จะต้องมียหน้าที่เสียภาษีอากร

- การกำหนดให้การเลือกตั้งต้องเป็นการใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างอิสระ ในความเป็นจริงการเลือกตั้งของประเทศไทยไม่เป็นประชาธิปไตยเพราะมีการซื้อสิทธิขายเสียง ควรบัญญัติกลไกหรือมาตรการเพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าวให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

- ความใน (๕) บัญญัติเฉพาะการใช้สิทธิเลือกตั้งเพียงหลักการเดียว รัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ มาตรา ๗๒ กำหนดว่า “บุคคลมีหน้าที่ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง” ซึ่งบัญญัติมาตั้งแต่รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ เนื่องจากเห็นว่าการเลือกตั้งมีความสำคัญซึ่งควรกำหนดให้เป็นหน้าที่ของประชาชนในการไปเลือกตั้ง และในร่างรัฐธรรมนูญ

ของคณะกรรมการการยกร่างรัฐธรรมนูญร่างแรก ที่เสนอสภาพัฒนาปฏิรูปแห่งชาติพิจารณาตามมาตรา ๓๖ วรรคหนึ่ง ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗ ได้กำหนดให้การเลือกตั้งเป็นสิทธิ แต่จากการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเห็นว่า การเลือกตั้งควรเป็นหน้าที่ คณะกรรมการการยกร่างรัฐธรรมนูญจึงปรับแก้โดยกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่ ซึ่งประเด็นดังกล่าวเห็นว่า การเลือกตั้งควรกำหนดให้เป็นหน้าที่ การเสียสิทธิจากการไม่ไปเลือกตั้งเป็นการเสียสิทธิทางการเมือง เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนให้ความสำคัญกับการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย

- รัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ กำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่ ดังนั้น ควรกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่เช่นเดียวกัน เนื่องจากจะมีผลต่อการลงประชามติร่างรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการซึ่งมีประเด็นที่อาจเชื่อมโยงกับการออกเสียงประชามติ ประกอบกับการรับรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของปวงชนชาวไทยยังไม่สมบูรณ์ ถ้ากำหนดให้การเลือกตั้งเป็นสิทธิ การใช้สิทธิของประชาชนอาจใช้ไม่เต็มที่ แต่ถ้าบังคับให้เป็นหน้าที่จะเป็นการวางหลักเพื่อรองรับการจัดทำประชามติต่างๆ ในอนาคตด้วย ดังนั้น ควรกำหนดให้เป็นการเลือกตั้งเป็นหน้าที่เพื่อให้เห็นว่าร่างรัฐธรรมนูญมีความชอบธรรม ส่วนการจะปรับให้เป็นสิทธิต่อเมื่อประชาชนชาวไทยได้ตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์แล้ว จึงจะกำหนดให้เป็นสิทธิเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาในอนาคต แต่ในขณะนี้ควรกำหนดให้เป็นหน้าที่ก่อน

- การยกร่างบทบัญญัติมาตราตามรูปแบบที่ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการนำเสนอใน (๕) นั้น มีลักษณะเดียวกับการบัญญัติรัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ เพียงแต่รัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ ใช้คำว่า “ให้ใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างสุจริต” แต่ในร่างมาตรา ๔๓ (๕) ใช้คำว่า “ใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างอิสระ” ถ้าเทียบเคียงภาษาที่บัญญัติในรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ซึ่งใช้คำว่า “ให้ใช้สิทธิเลือกตั้ง” ประกอบกับการตรวจสอบข้อมูลพบว่า ประเทศออสเตรเลียและหลายประเทศที่บังคับให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่สามารถใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมีบทลงโทษที่เข้มงวด เช่น ในประเทศออสเตรเลีย บังคับให้เป็นหน้าที่หากไม่ไปทำหน้าที่มีโทษปรับ เป็นต้น สถิติการเลือกตั้งของประเทศไทยไม่ว่าจะกำหนดให้การเลือกตั้งเป็น “สิทธิ” หรือ “หน้าที่” มีข้อแตกต่างกันร้อยละ ๑๐ ประกอบกับการศึกษาวิจัยหลายฉบับเห็นว่าการกำหนดให้เป็นหน้าที่ ข้อดี คือ ทำให้ประชาชนต้องไปทำหน้าที่ ส่วนข้อเสียคือ เป็นช่องทางทำให้เกิดการซื้อสิทธิขายเสียง ส่วนการกำหนดให้เป็นสิทธิ ข้อเสียคือ ผู้มีสิทธิเลือกตั้งอาจไปเลือกตั้งอาจน้อยลงได้ ดังนั้น การกำหนดให้เป็นหน้าที่ในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยไม่มีมาตรการบังคับอย่างแท้จริง แต่เป็นการบังคับถึงสมัครใจ เนื่องจากสิทธิทางการเมืองที่ถูกตัดสิทธิจากการไม่ไปเลือกตั้ง มีวิธีการแก้ไขเพื่อให้ได้สิทธิทางการเมืองกลับคืนมา เช่น การออกไปเลือกตั้งในลักษณะเดียวกับที่ถูกตัดสิทธิ เป็นต้น

- ตั้งข้อสังเกตชื่อหมวด “หน้าที่และความรับผิดชอบของปวงชนชาวไทย” การบัญญัติในเรื่องเลือกตั้งไว้ในหมวดนี้ถือว่าการกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่หรือไม่ ถ้ากำหนดให้การเลือกตั้งเป็นสิทธิไม่ควรนำมาบัญญัติในหมวดนี้ ควรนำไปบัญญัติในหมวดว่าด้วยนิติบัญญัติจะเหมาะสมมากกว่า

- ประเด็นการกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นสิทธิ เป็นหลักการที่ต้องพิจารณาเพราะในความเป็นจริงการเลือกตั้งไม่ใช่การที่รัฐบังคับให้ประชาชนต้องไปเลือกตั้ง และประเทศไทยไม่มีบทลงโทษ การกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นสิทธิจึงถูกต้อง

ประธานกรรมการกล่าวว่า หากที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นว่าการเลือกตั้งควรเป็นสิทธิ ต้องกลับมาแก้ไขเพิ่มเติมในส่วนนี้หรือตัด (๕) ออก แม้ความขึ้นต้นของร่างมาตรานี้จะขึ้นต้นว่าเป็นหน้าที่ และความใน (๕) ความว่า “ใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างเป็นอิสระ” กรณีกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่แต่การไปทำหน้าที่ก็ต้องเป็นการทำหน้าที่โดยอิสระ

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- ในการยกร่างบทบัญญัติในหมวดนี้ รัฐธรรมนูญฉบับก่อนรัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ ได้กำหนดหน้าที่ไว้เพียงไม่กี่เรื่อง ไม่มีการกำหนดกลไกบังคับ แต่กลไกจะเกิดขึ้นเมื่อมีกฎหมายเฉพาะกำหนดว่า หน้าที่แต่ละหน้าที่ต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น หน้าที่การเสียภาษีอากร เป็นต้น แต่หลักการในเรื่องหน้าที่ที่เป็นเรื่องใหม่ไม่สามารถออกกฎหมายเพื่อบังคับได้ ทำให้บางหน้าที่ที่บัญญัติไว้ไม่มีกฎหมายเฉพาะรองรับทำให้หน้าที่บางเรื่องไม่มีผลบังคับในตัวเอง

- ตั้งข้อสังเกตกรณีการยกร่างบทบัญญัติตามร่างมาตรา ๔๓ ไม่ว่าบุคคลจะเป็นหญิงหรือชาย มีหน้าที่ตามที่บัญญัติในร่างมาตรา ๔๓ เช่น ความใน (๒) การรับราชการทหาร มีสภาพบังคับกับบุคคลทุกคนทุกเพศใช้หรือไม่ หรือกรณีบัญญัติตามร่างที่เสนอแม้ไม่มีความว่า “ตามที่กฎหมายบัญญัติ” แต่ในทางปฏิบัติยังมีกฎหมายเฉพาะในแต่ละเรื่องเป็นกลไกควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละเรื่องไว้เป็นการเฉพาะ

- ตั้งข้อสังเกตความใน (๑๐) ความว่า “พิทักษ์ สงวนรักษา ปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” จำเป็นต้องบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ เนื่องจากการกำหนดให้เป็นหน้าที่จะเป็นการเปิดช่องให้แก่ประชาชน หรือชุมชน ในการปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และเป็นการสร้างจิตสำนึกให้แก่คนในชาติว่าควรร่วมมือกันในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ประธานกรรมการกล่าวว่า หน้าที่บางเรื่องแม้ไม่มีกฎหมายเฉพาะรองรับโดยตรง แต่บางเรื่องมีกฎหมายเฉพาะรองรับ เช่น ประมวลรัษฎากร เป็นต้น ดังนั้น หน้าที่ใดมีกฎหมายเฉพาะก็เป็นไปตามที่กฎหมายเฉพาะกำหนดเว้นแต่กฎหมายนั้นจะขัดรัฐธรรมนูญ ส่วนหน้าที่เรื่องใดที่ไม่มีกฎหมายเฉพาะจะเป็นการเขียนบังคับไว้ในรัฐธรรมนูญให้ต้องปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ

ส่วนความใน (๑๐) ในเรื่องพิทักษ์ รักษา ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การกำหนดให้เป็นหน้าที่ทำให้ประชาชนต้องมารับผิดชอบในสิ่งซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐ ดังนั้น ในเรื่องดังกล่าวควรกำหนดให้เป็นสิทธิของประชาชนในการมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ สงวนรักษา ปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ควรนำไปบัญญัติไว้ในแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ซึ่งจะตอบโจทย์ในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนได้อีกประการหนึ่งด้วย

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- บทบัญญัติกำหนดหน้าที่การรับราชการทหาร รัฐธรรมนูญ ๒๕๓๔ รัฐธรรมนูญ ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ ได้กำหนดว่า “ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ไว้ด้วย แต่ความใน (๒) ไม่กำหนดไว้

- ใน (๑) ควรแก้ไขเป็นดังนี้ “และการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข”

ประธานกรรมการกล่าวว่า ความใน (๒) ว่า “ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ และรับราชการทหาร” ต้องแยกออกจากกัน เนื่องจากการปกป้องประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติเป็นนามธรรมไม่ว่าจะมีหรือไม่มีกฎหมายคนไทยทุกคนมีภาระในฐานะที่เป็นคนไทยคนหนึ่งต้องมีหน้าที่ดังกล่าว แต่การรับราชการทหารจำเป็นต้องปฏิบัติตามที่กฎหมายบัญญัติ ดังนั้น เสนอแก้ไขเพิ่มเติมความใน (๒) ดังนี้ “(๒) ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ **และรับราชการทหาร**” และเพิ่มความใน (๒/๑) ดังนี้ “(๒/๑) รับราชการทหาร ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

ที่ประชุมแสดงความเห็น ดังนี้

- หน้าที่การรับราชการทหาร ข้อเท็จจริงปัจจุบันผู้ชายที่แปลงเพศ หรือร่างกายเปลี่ยนแปลง เป็นหญิง ไม่ต้องรับราชการทหาร หรือกรณีนักแสดงที่อ้างว่าป่วยเป็นลมชักไม่ต้องรับราชการทหาร เป็นต้น มีกฎหมายบัญญัติรองรับหรือไม่ เมื่อแปลงเพศแล้วไม่ต้องรับราชการทหาร ไม่ต้องมีความรับผิดชอบ ต่อประเทศอย่างชายไทยคนอื่นมีหน้าที่ต้องรับราชการทหารหรือไม่ ถือเป็นการเลือกปฏิบัติอย่างไม่มี มาตรฐาน

- การรับราชการทหาร เหตุที่ต้องเขียนว่าตามที่กฎหมายบัญญัติ เนื่องจากการรับราชการทหาร มีกฎกระทรวงว่าด้วยโรคและอาการที่ไม่สามารถรับราชการทหารได้ เช่น โรคลมชัก สายตาสั้น มวลร่างกาย เกินมาตรฐาน หรือบุคคลเพศสภาพ เป็นต้น

- ตั้งข้อสังเกตว่ามีแนวคิดที่จะให้มีการเกณฑ์ตำรวจ จะต้องบัญญัติในรัฐธรรมนูญด้วยหรือไม่ ซึ่งในอนาคตอาจจะมีการเสนอร่างกฎหมายดังกล่าว

- ความใน (๒) ความว่า “ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ” ควรเป็นหน้าที่ของรัฐในการดำเนินการที่กำหนดในแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ แต่หน้าที่ของบุคคลควรเป็นเรื่องของการรับราชการ ทหารตามที่กฎหมายบัญญัติ

ประธานกรรมการกล่าวว่า กรณีการเกณฑ์ตำรวจไม่ใช่การเกณฑ์ทหาร ถือเป็นการเกณฑ์ประชาชน ไปใช้แรงงานไม่มีกฎหมายรองรับ ในรัฐธรรมนูญบัญญัติรองรับไว้ว่าต้องรับราชการทหารเท่านั้น ไม่มี บทบัญญัติใดที่บัญญัติให้ต้องไปรับราชการตำรวจ กรณีจะมีการเสนอร่างกฎหมายให้มีการเกณฑ์ตำรวจ ถือว่าร่างกฎหมายดังกล่าวขัดต่อรัฐธรรมนูญ

ส่วนความใน (๒) ความว่า “ประเด็นหน้าที่ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ” บัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนๆ ทุกฉบับกำหนดให้ประชาชนมีหน้าที่ต้องป้องกันประเทศและรักษา ผลประโยชน์ของชาติ พลเมืองของรัฐมีหน้าที่ต้องป้องกันรัฐเนื่องจากรัฐไม่มีตัวตน หากประชาชนไม่ป้องกันรัฐ รัฐไม่สามารถคงอยู่ได้

มติที่ประชุม

คณะกรรมการมีมติแก้ไขเพิ่มเติมร่างมาตรา ๔๓ เป็นดังนี้

“มาตรา ๔๓ บุคคลมีหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังต่อไปนี้

(๑) พึงศึกษาวางซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(๒) ป้องกันประเทศและรักษาผลประโยชน์ของชาติ **และรับราชการทหาร**

(๒/๑) รับราชการทหารตามที่กฎหมายบัญญัติ

(๓) เคารพและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญและกฎหมาย

(๔) เคารพและไม่ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ **และตนมองเห็น**ของผู้อื่น

(๕) ใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างอิสระโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของประเทศเป็นสำคัญ

(๖) ไม่ใช้สิทธิและเสรีภาพโดยสุจริต ในทางสวัสดวงศร์ และชอบมีคตพหุขบิตชยไม่ขัด ตชตพหุสขเรยขรชชหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน เพื่อในลักษณะที่จะก่อให้เกิดความแตกแยก หรือเกลียดชังในสังคม หรือขัดต่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของสังคมที่มีคตพหุสขตพหุสข

(๗) ทพพทหรือประทชยชวชีพโดยสุจริต เทยชชมเพืชตพพตพพชชีพ และเสียภาษีอากรตามที่ กฎหมายบัญญัติ

(๔) ช่วยเหลือสัตว์จรจัด และช่วยเหลือสัตว์สงเคราะห์

(๕) พิทักษ์ สรรพสัตว์ ปศุสัตว์ พืชพันธุ์ สัตว์น้ำ และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนสืบสานวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีของท้องถิ่นและของชาติ

(๖) พิทักษ์ สรรพสัตว์ ปศุสัตว์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(๑๑) ยึดมั่นในค่านิยมหลักของชาวนา และยึดถือดำเนินการทุจริตและประพฤติมิชอบทุกรูปแบบ”

ระเบียบวาระที่ ๔ เรื่องอื่น ๆ

คณะกรรมการมีมติให้นัดประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญครั้งต่อไปในวันอังคาร ที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๘ เวลา ๑๓.๓๐ นาฬิกา ณ ห้องประชุมงบประมาณ ชั้น ๓ อาคารรัฐสภา ๓

เมื่อประชุมเป็นเวลาพอสมควรแล้ว ประธานกรรมการได้กล่าวขอบคุณผู้เข้าร่วมประชุมและกล่าวปิดการประชุม

เลิกประชุมเวลา ๑๘.๒๕ นาฬิกา

นางสาวอัจฉรา สอนสมุทร

วิทยากรชำนาญการพิเศษ

นายณฤพนธ์ ฐลีจันทร์

นิติกรปฏิบัติการ

นายสกันธ์ พรหมบุญตา

นิติกรชำนาญการ

นายรัฐภูมิ คำศรี

นิติกรชำนาญการพิเศษ

ผู้จัดบันทึกการประชุม

นางสาวจินดารักษ์ แสงกาญจนวนิช

ผู้บังคับบัญชากลุ่มงานบริการเอกสารอ้างอิง

สำนักγραμμαธิการ ๒

ผู้ตรวจทาน

นายจินตพันธุ์ ทั้งสุบุตร

ผู้ช่วยเลขานุการในคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

ผู้ตรวจทาน

เอกพล ยุทธนากรชัย/พิมพ์